

Nieuw Letterkundig Magazijn. Jaargang 15

bron

Nieuw Letterkundig Magazijn. Jaargang 15. Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, Leiden
1997

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_nie012199701_01/colofon.htm

© 2007 dbnl

[nummer 2]

Redactioneel

Een rijk gevuld nummer voor onder de kerstboom: naar aanleiding van de bijdrage over de viering van tweehonderd jaar (Leidse) neerlandistiek in het vorige nummer van het *Magazijn* klom Jan Noordegraaf voor u in de pen, met een fraai verhaal over de Franeker hoogleraar Everwinus Wassenbergh als resultaat.

Het Heine-jaar mag niet ongemerkt voorbij gaan aan de lezers van het *Magazijn*. Het doorwrochte exposé van H.W. von der Dunk toont dat Heinrich Heine na tweehonderd jaar weinig van zijn zeggingskracht heeft verloren. 1997 is echter niet uitsluitend het jaar van Heine: we gedenken ook dat het 150 jaar geleden is dat G.W. Lovendaal het levenslicht aanschouwde - bijna een halve eeuw lang lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, maar niemand die een levensbericht aan hem wijdde. Reden voor Anne de Vries om nu uitvoerig bij dit vergeten lid stil te staan.

Scheidend redactielid Kees Thomassen belicht enkele jeugdzonden van Nicolaas Beets; Dick Welsink levert het zesde deel van zijn feuilleton '*Camera Obscura* annotata'.

Kunsthistorica Marijke de Groot bewerkte een lezing over Alexander Ver Huell voor publicatie en ten slotte treft u een verslag aan van de bijeenkomst die de Werkgroep Boekwetenschap van de Leidse Universiteit op 23 oktober 1997 organiseerde rond het thema 'vaste boekenprijs'.

Het gedicht in deze aflevering is van de hand van niemand minder dan Lucy B. en C.W. van der Hoogtprijswinnaar Piet Gerbrandy.

Aanwijzingen voor de aanlevering van kopij:

- indien mogelijk op diskette (formaat is niet belangrijk) in een gangbaar MS Dos-tekstverwerkingsprogramma. Print bijsluiten
- bijdragen mogen de 3000 woorden beslist niet te boven gaan
- zo mogelijk één of meer passende illustraties bijleveren of suggesties daarvoor doen
- de uiterste inleverdatum voor het voorjaarsnummer is **1 maart 1998**

‘Waartoe hij eene uitnemende bevoegdheid had’

Everwinus Wassenbergh en het begin van de neerlandistiek

Uit de klassieke mythologie is het verhaal bekend over de geboorte van Pallas Athene, godin van de wijsheid en beschermster van kunsten en wetenschappen. Naar de mythe wil, zou Athene geboren zijn uit het hoofd van de oppergod Zeus en eensklaps in volle wapenrusting te voorschijn zijn getreden. De geboorte van de universitaire neerlandistiek is een wat langduriger proces geweest, dat veel aan de klassieken te danken heeft. Maar aan de andere kant: de neerlandistiek is in ieder geval niet aan één brein ontsproten.

Meer dan tweehonderd jaar geleden, op zaterdag 23 september 1797, inaugureerde de drieëntwintigjarige Matthijs Siegenbeek in Leiden als ‘Professor Eloquentiae Hollandicae extraordinarius’ met een redevoering *Over het openbaar onderwijs in de Nederduitsche welsprekendheid*.¹ Bijna dertig jaar later, op 2 juli 1827, herdacht Siegenbeek tijdens de jaarvergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden de leden die in het afgelopen jaar door de dood aan de Maatschappij ontvallen waren. Bij die gelegenheid memoreerde Siegenbeek ook het overlijden van Everwinus Wassenbergh (1742-1826), hoogleraar Grieks aan het Athenaeum in het Friese Franeker.² In zijn herdenkingsrede herinnerde Siegenbeek eraan dat het hier om een directe collega van hem ging, want deze Wassenbergh was niet alleen hoogleraar Grieks geweest, maar hij had ook Nederlands gedoceerd. Tijdens de Bataafse Republiek had de Nederlandse taal een belangrijker plaats aan de Friese universiteit gekregen. Het decreet ‘tot herstel der Academie’ van 9 juni 1797 had bepaald dat Wassenbergh naast zijn oorspronkelijke opdracht als hoogleraar Grieks ook als hoogleraar ‘in de Nederduitsche Taalkunde’ werkzaam zou zijn. Daartoe had Wassenbergh een ‘uitnemende bevoegdheid’, zo vond Siegenbeek.³ Kortom, in 1797 vinden we in Franeker de eerste gewoon hoogleraar die officieel Nederlands doceerde. Matthijs Siegenbeek was dus niet de enige van wie de neerlandistische activiteiten tweehonderd jaar geleden begonnen.

Achttiende-eeuwse neerlandistiek

Wassenbergh was een classicus, en het zijn classici geweest die vanaf de jaren zestig van de achttiende eeuw aan verschillende universiteiten colleges hebben gegeven; niet altijd lang of structureel, maar toch. Meinard Tydeman (1741-1825), vanaf 1764 tot 1766 hoogleraar Grieks, geschiedenis en welsprekendheid, en zijn opvolger Herman Tollius (1742-1822) gaven colleges Nederlands aan de universiteit van Harderwijk. Meinard Tydeman had van de curatoren van zijn universiteit toestemming gekregen om les te geven over de *Linguae Belgicae idea grammatica, poetica, rhetorica* (1707), een door de geleerde zakenman Adriaen Verwer (1654/5-1717) in het Latijn geschreven grammatica van het Nederlands. Wie een beeld wil krijgen

van wat de Harderwijkse studenten moesten bestuderen, kan het beste terecht bij de vertaling annex herdruk van de tweede editie (1783) van dit boek, in 1996 verschenen onder de titel *Schets van de Nederlandse taal. Grammatica, poetica en retorica*.⁴ De inhoud van Tollius' colleges uit 1773 en 1774 is bekend: van zijn *Schetse eener Nederduitsche Spraakkunst* zijn diverse dictaten overgeleverd en de inhoud ervan is goed in kaart gebracht.⁵ Al eerder had Tollius van wetenschappelijke belangstelling voor de moedertaal blijk gegeven. In de jaren zestig namelijk had hij artikelen geschreven waarin Nederlandse 'wortelwoorden' als *ta'en*, *te'en*, *ti'en*, *to'en* en *tu'en* nader werden geanalyseerd met behulp van de methode van de befaamde Leidse graecus Tiberius Hemsterhuis.⁶

Ook aan de Groningse universiteit moeten vóór 1797 colleges Nederlands gegeven zijn, onder meer door de in taalkundige kringen niet onbekende dominee Lambertus van Bolhuis (1741-1826). Van Bolhuis, vanaf 1783 lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, was in 1786 als predikant naar Groningen beroepen. In 1793 verscheen zijn *Beknopte Nederduitsche Spraakkunst*, maar daarvoor 'was hij al opgetreden als docent voor Groninger studenten', aldus Heeroma.⁷ In het voor de Maatschappij opgestelde levensbericht weet Siegen-

beek te vertellen dat Van Bolhuis ‘door zucht voor de eer der vaderlandsche taal gedreven, aan onderscheidene kweekelingen der Hoogeschool in dezelfde onderwijs [gaf], 't welk hij later aan zijnen vriend den Hoogleraar Ruardi overliet, die, op zijne aansporing, opzettelijk daartoe ingerigte lessen hield’.⁸ En Johannes Ruardi (1746-1815), hoogleraar in de klassieke talen te Groningen, was weer een goede vriend van Everwinus Wassenbergh, de classicus die op 25 september 1771 in Franeker zijn inangurele rede als hoogleraar Grieks had uitgesproken.⁹ Volgens het lemma in het *NNBW* gaf Wassenbergh ‘sedert 1790 uit eigen beweging een college over de Nederlandsche Taal; in 1797 werd hij belast met dat onderwijs, waarvoor een leerstoel ingesteld is’.¹⁰ Ik wil deze uitspraken wat preciseren.

Taalkunde te Franeker

Op 27 februari 1790 richtte Wassenbergh zich tot curatoren van de Franeker universiteit met het verzoek om een college in de Nederlandse taal- en letterkunde te mogen geven, omdat de ‘beschaafde kennis onser moederspraake’ onder de studenten nogal te wensen overliet. Het antwoord van curatoren luidde positief. Wassenbergh had het over onze moedertaal ‘van welken vele jonge lieden nog zoo zeer onkundig zijn, niettegenstaande wij een tijd beleeven, in welken men, meer dan ooit, en met het hoogste recht, dese kennis onser eigene moedertaale vereischt’. In hun reactie stelden curatoren dat het de studerende jongelingen aan hun universiteit ook mogelijk moest zijn zich te oefenen ‘in de kennis van hunne eijge moederspraake die veeltijds al te zeer onachtzaamd wordt, en die hen [...] in staat kan stellen, om te eeniger tijd te meer als cierlijke leden van Staat en Kerk uijt te munten’. Volgens sommigen zijn de colleges van Wassenbergh ook in dat jaar begonnen.¹¹ Maar nergens blijkt dat Wassenbergh toen ook echt colleges Nederlands heeft gegeven. Pas tijdens de Bataafsche Republiek ruimde het nieuwe patriottisch regime aan de Franeker universiteit voor het Nederlands een grotere plaats in, ‘ter bevordering der spoedige algemeene Volksverlichting, ter aankweeking en uitbreiding van ware wijsheid en verhevene deugden, ter bevestiging der Republicainsche Regeeringsform’. Zoals al gezegd, het decreet ‘tot herstel der Academie’ van 9 juni 1797 bepaalde dat de leeropdracht van Wassenbergh uitgebreid werd met Nederlandse taalkunde.¹² In het collegealbum waarin Wassenbergh de namen van zijn toehoorders heeft genoteerd, vinden we onder het jaar 1797 de aantekening: ‘N-D. [=Nederduitsch] Collegie 's Vrijdags over Bolhuis’, en daaronder de namen van een vijftal studenten. De datum waarop het college begon, staat niet vermeld. Op ‘Bolhuis’ kom ik zo terug.

Wassenbergh overleed in 1826. De regering was niet bereid een aparte leerstoel voor Nederlandse taal- en letterkunde in Franeker in te stellen. In de behoefte aan colleges Nederlands werd voor de rechtenstudenten grotendeels voorzien. De hoogleraar in de rechten Frans de Greve (1803-1877) was bereid gevonden ‘een opzettelijk daartoe bewerkt collegie te geven over de Nederlandsche taal’. De pedagoog en taaldocent J.H. Behrns (1803-1883), die in 1829 aan het Athenaeum was aangesteld als onderwijzer in de levende talen, heeft herhaaldelijk verzocht ook Nederlandse taal- en letterkunde te mogen doceren, met de bevoegdheid om testimonia

uit te reiken. Ondanks het feit dat de Senaat dit verzoek telkens ondersteunde, is de regering nooit op Behrns' verzoeken ingegaan.

Dictaten

De dictaten die van Wassenbergh zijn overgeleverd,¹³ hebben betrekking op letterkunde, taalkunde en taalbeheersing. Die onderwerpen zijn in de periode 1797-1826 afwisselend behandeld. Ellen Sjoer heeft onlangs een analyse gepubliceerd van Wassenberghs 'Inleidinge tot de Lessen over de Uitwendige Welsprekendheid', het 'oreer-collegie' dat in het cursusjaar 1819-1820 gegeven is.¹⁴ Hoewel sommigen een speciaal talent voor welsprekendheid hebben, kan ook door vlijt en oefening een hoog niveau bereikt worden. Kijk maar naar het voorbeeld van de Griekse redenaar Demosthenes, hield Wassenbergh z'n studenten bemoedigend voor. Sjoer concludeerde dat Wassenberghs belangrijkste bron bij dit college een werk van de Amsterdamse hoogleraar Petrus Francius is geweest, en wel de 'Voorreden' bij zijn vertaling uit het Grieks van Gregorius Nazianzenus' *Van de mededeelzaamheid* uit 1699.¹⁵ Francius' leer wordt door Wassenbergh beschouwd als de beste leer over de uiterlijke welsprekendheid, al maakt hij op een aantal punten enig voorbehoud.

Ook de letterkunde kreeg bij Wassenbergh de nodige aandacht. Bij afwisseling behandelde hij ook Nederlandsche dichtstukken, 'begeleid met dicht- en taalkundige aanmerkingen'. In 1808 bijvoorbeeld besprak hij voor een veertiental toehoorders dichtstukken in de 'Honingbij', wat wil zeggen dat hij op college gebruikmaakte van de zesdelige poëziebloemlezing *De Honing-bije* (Leeuwarden 1765-1771).

Het accent lag evenwel op de 'Nederduitsche taalkunde'. Die werd behandeld aan de hand van de toentertijd moderne *Beknopte Nederduitsche Spraakkunst* (1793) van de Groningse predikant-grammaticus Lambertus van Bolhuis. Dat boekje is verscheidene malen herdrukt. Het is een praktische en normatieve schrijftaalgrammatica, van zo'n honderd bladzijden, en heeft een welhaast klassieke opbouw: letters, klanken, woordsoorten, en eigenlijk geen zinsleer. Er wordt ingegaan op de betekenis en in het laatste gedeelte van het boekje wordt veel aandacht besteed aan spelling en interpunctie als onderdelen van het schrijven.

In zijn behandeling van 'Bolhuis' was Wassenbergh vrij traditioneel: hij volgt de 'Geleider' commentariërend op de voet en behandelt de onderwerpen in dezelfde volgorde als in de spraakkunst. Wassenbergh is het niet altijd eens met Van Bolhuis. Hij stoort zich soms aan de beknoptheid en onvolledigheid van Van Bolhuis, 'Onze Spraakkunstenaar, die zich gaarne van alles dat hij meent niet nodig te zijn [...] ontdoent'. 'Maar dewijl ik hier en daar van de Schrijver verschil, zal ik genoodzaakt zijn

Uwlieden dit verschil onzer Gedachten [...] kortelijk telkens op te doen schrijven (en hiertoe zult Gij Uwlieden van Schrijfboeken dienen te voorzien) opdat Gij, door mijne redenen, zo mogelijk overtuigd, ook dat geene, wat *ik* U laat schrijven in het geheugen prent, en U in staat stelt, om hierover gevraagd, te kunnen antwoorden.’ Het commentaar dat Wassenbergh dicteerde, is uitvoerig en vaak nogal gedetailleerd. Wat Van Bolhuis aanstipt in enkele regels, breidt Wassenbergh uit tot enkele pagina’s, waarbij hij de stof met voorbeelden probeert te verlevendigen. En wat moesten de studenten nu met het boek? ‘Deze Beknopte Spraakkunst zal door Ulieden moeten worden van buiten geleerd; of Gijlieden zult ze U ten minsten zo eigen moeten maken, dat Gij op de vragen daar over gedaan even goed kunt antwoorden, als of Gijlieden ze van buiten kendet.’ Voor Wassenbergh behoorde kennis van de Nederlandse grammatica tot het basispakket van zijn studenten.

Leidse connecties

Het lijkt er zo op dat er een noordelijk neerlandistisch netwerk heeft bestaan (Van Bolhuis-Ruardi-Wassenbergh), maar laten we ook Wassenberghs Leidse connecties niet uit het oog verliezen. Wassenbergh is ook meer dan veertig jaar lid geweest van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Zijn contacten met ‘Leiden’ dateren uit de tweede helft van de jaren zestig van de achttiende eeuw, toen hij een aantal maanden in Leiden studeerde voordat hij tot hoogleraar aan het Athenaeum te Deventer werd benoemd (1768), de plaats waar hij tot 1771 bleef. Vanuit zijn Leidse tijd stammen de contacten met de jurist en classicus Laurens van Santen (1746-1798), de latere patriottische curator die de benoeming van Siegenbeek heeft bewerkstelligd. Dertig jaar lang correspondeerde Wassenbergh met zijn ‘Waardste Vriend’, die hij in 1789 probeerde over te halen om een leerstoel te Franeker te komen bezetten: wat ging er boven de lange academische vakanties? Bovendien kon je in Franeker rustig studeren. Wassenberghs argumenten hadden niet het gewenste effect. Het behoort tot de ‘virtual history’ om te bedenken hoe Siegenbeek zonder Van Santen waarschijnlijk nog enige tijd doopsgezind dominee in Dokkum gebleven was.

Een van Wassenberghs andere correspondenten was een jeugdvriend, de bekende Amsterdamse classicus en Neolatijs dichter Jeronimo de Bosch (1740-1811). De Bosch ('Amicissime Bosschi') werd in 1798 curator van de Leidse universiteit en zorgde ervoor dat Siegenbeek in 1799 tot gewoon hoogleraar werd bevorderd. Het lukte De Bosch in 1809 niet om Wassenbergh te overreden een benoeming elders te aanvaarden. Franeker is prima, vond Wassenbergh.¹⁶

Slotopmerkingen

In zijn rede op de Leidse Siegenbeekdag, op 27 augustus 1997, betoogde A. Braet dat de neerlandistiek eigenlijk in 1789 in Parijs ontstaan was. Het lijkt me juist om te zeggen dat zonder Franse invloeden het ontstaan van de officiële academische neerlandistiek anders was verlopen. Denk aan de rol van de Leidse patriot Van Santen. Maar aan de andere kant, vóór die tijd zijn allerlei aanloopjes geweest. Al vanaf de jaren zestig van de achttiende eeuw zijn er pogingen in het werk gesteld om de studie van de moedertaal op academisch niveau erkend te krijgen. Men vond immers dat de 'beoefening der landstale van de grootste aangelegenheid' was, zoals de classicus Meinard Tydeman dat in 1762 al formuleerde. Het lijkt me dat de drijfveren van onze achttiende-eeuwse classicus te maken hebben met hun mening over de cruciale rol van de moedertaal. De 'beschaving der volksspraak heeft voorzeker den grootsten invloed op, en brengt onbegrijpelijk veel toe tot de verbreding van het welzijn der geheele maatschappij', zegt Tydeman. Het ging bij hen om wat wel genoemd is 'the semiotic control of civil society'; de oprichting van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde in 1766 was mede een uitvloeisel van dat streven. Het is vaderlandse plicht, de moedertaal te cultiveren, dat vond Tydeman, dat vond Wassenbergh, dat vonden ook anderen. De bestuurders van Franeker en Leiden hebben tweehonderd jaar geleden deze gedachte goed opgepakt.

Jan Noordegraaf

Eindnoten:

- 1 Zie onder meer Korrie Korevaart, '“Eene bedenkelijke nieuwigheid...” Tweehonderd jaar (Leidse) neerlandistiek: 1797-1997', *Nieuw Letterkundig Magazijn* XIV-2/XV-1, p. 32-34. De rede van Siegenbeek is onlangs opnieuw uitgegeven met een inleiding door Korrie Korevaart (Hilversum 1997).
- 2 Siegenbeek noemt als sterfdag 3 december 1826; Korevaart laat Wassenbergh op 26 december de laatste adem uitblazen.
- 3 Matthijs Siegenbeek ['Everwinus Wassenbergh'], *Handelingen van de jaarlijksche vergadering der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, te Leyden, Gehouden op den 2den van Hooimaand 1827*, p. 11-19.
- 4 Adriaen Verwer, *Schets van de Nederlandse taal. Grammatica, poetica en retorica*. Naar de editie van E. van Driel vertaald door J. Knol. Met een fotomechanische herdruk van Anonymus Batavus' *Idea Linguae Belgicae grammatica, poetica et rhetorica* bezorgd door Everhardus van Driel, Leiden 1783. Bezorgd door Th.A.J.M. Janssen & J. Noordegraaf met medewerking

- van A.J. Burger, L.F. van Driel, A.J. Kleywegt & H. Stouthart. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU/ Münster: Nodus Publikationen, 1996. Met als bijlage een *Lijst van bronnen* samengesteld door Henk Duits & Rob de Graaf.
- 5 C. Kruyskamp, 'Een onuitgegeven spraakkunst uit de 18de eeuw', *De Nieuwe Taalgids* 47 (1954), p. 79-87; Roland de Bonth, '“Wanneer toch komt de Nederduitse Spraakkunst van den Heer Tollius te voorschijn?” Een onuitgegeven spraakkunst uit de achttiende eeuw (II)', *Meesterwerk. Berichten van het Peeter Heynsgeenootschap* 7 (september 1996), p. 26-43.
 - 6 Zie voor deze methodische extrapolatie onder meer: Jan Noordegraaf, 'From Greek to Dutch. The Schola Hemsterhusiana and the study of the modern tongue. A few remarks', in: *Linguistics in the Low Countries: the eighteenth century*, ed. by Roland de Bonth & Jan Noordegraaf. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU / Münster: Nodus Publikationen, 1996, p. 33-56.
 - 7 K. Heeroma, 'Lambertus van Bolhuis als 18de-eeuws Groninger dialectoloog', *Driemaandelijksche bladen*, N.S. 19 (1967), p. 98-130.
 - 8 Matthijs Siegenbeek, '[Lambertus van Bolhuis]', *Handelingen van de jaarlijksche vergadering der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, te Leyden, Gehouden den 2den van Hooimaand 1827*, p. 4-11.
 - 9 Ook voor de bestudering van het Fries heeft Wassenbergh zich verdienstelijk gemaakt, al vielen zijn activiteiten op dat gebied buiten de universitaire kaders. Ik noem hier zijn *Taalkundige Bijdragen tot den Frieschen Tongval* (1802-1806).
 - 10 E. Slijper, in *NNBW* 4, k. 1436-1438.
 - 11 Zie bijvoorbeeld Menno Liauw & Leon van der Zande, *Aen doorluchtige voorgangers hapert het niet; een geschiedenis van de neerlandistiek*. Utrecht 1996, p. xiv.
 - 12 W.B.S. Boeles, *Frieslands Hoogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker* (2 delen, Leeuwarden 1878-1889), I, p. 493; II p. 573. De in 1585 opgerichte universiteit van Franeker werd in 1811 door keizer Napoleon opgeheven; in 1815 werd ze als Rijksatheneum heropgericht. In 1843 viel het doek: de instelling viel ten prooi aan de bezuinigingsdrift van de Nederlandse overheid, een bezuinigingsdrift die ook hedendaagse universitaire onderzoekers zo goed hebben leren kennen.
 - 13 Een set van zijn *Dictaten Nederduitse taal- en letterkunde* bevindt zich op de Provinciale Bibliotheek Friesland te Leeuwarden als Hs. 1331.
 - 14 Ellen Sjoer, 'Inleiding tot de Lessen over de Uitwendige Welspreken[d]heid. College van de Franeker hoogleraar Erwinus Wassenbergh (1742-1826)', *Meesterwerk. Berichten van het Peeter Heynsgeenootschap* 8 (januari 1997), p. 2-7.
 - 15 Zie daarover G.R.W. Dibbets, 'Petrus Francius' *Voorrede* (1699): een pleidooi voor kerkelijke welsprekendheid', *Voortgang. Jaarboek voor de Neerlandistiek* 15 (1995), p. 149-187. Francius' mededeelzaamheid heeft overigens niet zozeer met communicatie te maken als wel met wat men toen 'armliedigheid' noemde.
 - 16 De brieven van Wassenbergh aan Van Santen, De Bosch en anderen bevinden zich op de Universiteitsbibliotheek Leiden.

Jaarvergadering

De datum van de eerstvolgende jaarvergadering is vastgesteld op zaterdag 16 mei 1998. De vergadering begint om 10.30 uur en zal, zoals gebruikelijk, te Leiden worden gehouden.

Ledenlijst

Het bestuur is voornemens in februari 1998 een nieuwe ledenlijst te laten drukken. De leden wordt verzocht onjuistheden in de bestaande lijst, op handen zijnde verhuizingen enz. zo spoedig mogelijk te melden aan de secretaris (p/a Universiteitsbibliotheek, Postbus 9501, 2300 RA Leiden).

De verschuivende roem van Heine

Zoals de geschiedenis nu eenmaal in elkaar zit, plegen wij ons meer of minder zinnig oordeel over de overledenen te spuien zonder dat er uit de diepte een weerwoord kan komen. Er zijn weinigen, waarvan ik het bij tijd en wijle zo betreur dat zij geen commentaar meer kunnen leveren op onze eeuw, het belangrijke evenals de infantiliteiten die onze kranten vullen, als de man die tweehonderd jaar geleden werd geboren: Heine.

Bij die naam komt wereldwijd het beeld naar boven van de geest tussen alle fronten: de Duitser die geen Duitser, de jood die geen jood, de romanticus die een revolutionair, de spotvogel die een profeet, de dichter die een schrijver, de journalist die een dichter was, de man die doorlopend zijn tranen in pijlen omsmolt en die kortom in geen enkel hok van onze gebruikelijke schema's kan worden thuisgebracht en onze categorieën door elkaar gooit. Heine kan in velerlei opzicht aanspraak maken op het epitheton 'de eerste'. De eerste grote feuilletonist, de eerste moderne ontmaskeraar en psycholoog, de eerste moderne Europeaan. Dat laatste, omdat juist in zijn tijd het oude Europa, waarin alle grote geesten nog min of meer vanzelfsprekend Europeanen waren geweest, van Rousseau tot Locke, van Voltaire tot Goethe, overging in het Europa der nationaliteiten, waarin de intellectuelen zich allereerst vertegenwoordigers van hun natie voelden. Heine was daarom eerder een post- dan een prenationalist, zoals de genoemden. Hij doorzag de grote vervalsing die ontstaat zodra de vanzelfsprekende natuurlijke gevoelsbinding aan het eigen land tot een publiekelijke geloofsbelijdenis wordt uitgeroepen. Hij doorzag de leugen die bij elke ideologisering samen met de waarheid naar binnen glipt en hij zag in dat opzicht ook verder en dieper dan Marx; hoe zeer hij ook sympathiseerde met de revolutie die de verstotenen en uitgebuiten zou bevrijden. Hij was kosmopoliet en Frans burger, maar geen Duitser heeft voor het heimwee brandender en tevens eenvoudiger woorden gevonden dan hij. De regel 'Denk ich an Deutschland in der Nacht' is na wat zich in onze eeuw heeft voltrokken de meest geciteerde Duitse versregel geworden, zeker in Nederland. Ze kreeg al bijna de status van een openingsformule en keert bij het fantasieloze epigonendom dat onze journalistieke en wetenschappelijke rubrieken beheerst als titel in talrijke varianten terug. 'Denkend aan...' is een cliché geworden. Als weinig andere schrijvers en dichters heeft Heine het door de wijze waarop hij zich aan gebruikelijke scheidslijnen onttrok, als overtreders van taboes en grenzen, tijdgenoten en nageslacht lastig gemaakt. Niets immers is zo irriterend als wanneer geen stempel op iemand blijft kleven, wanneer hij telkens weer net een andere identiteit blijkt te bezitten dan we zoëven dachten. Dat begon al op zeer triviaal-ambtelijk vlak met zijn geboortedatum. Als we op zijn eigen woord zouden afgaan dan valt de herdenking twee jaar te vroeg. Was die postdatering een poging om zijn geboorte te zuiveren van een smet van onwettelijkheid, omdat het huwelijk van zijn joodse maar niet erg orthodoxe ouders pas later formeel werd erkend? Het vermoeden is geuit, maar bewijzen ontbreken en het nemen van enige dichterlijke vrijheid omtrent zijn eigen persoon en leven kan bij hem ook heel andere redenen hebben gehad. En dan zijn naam... moet het zijn Harry, Heinrich of Henri? Het is als om te demonstreren dat de geest in diverse

ambtelijk geregistreerde lichamen kan huizen. Om ook jegens zijn tijdgenoten billijk te blijven, moet gezegd dat hij hen echter vooral op ander plan geregeld tegen de haren instreek. Als polemist hanteerde hij het meest dodelijke wapen dat bestaat, de geestige karikatuur, en hij hanteerde het zoals geen tweede voor hem en na hem in de hele Duitse literatuur. In een van zijn meest schitterende passages schrijft hij over Lessing, dat deze andere, ook als polemist zeer andere maar niet minder trefzekere jager zijn kleine tegenstanders, zoals de predikant Götze, onsterfelijk heeft gemaakt. Als dode insecten in barnsteen blijven zij nu in het doorzichtige goud van zijn proza geconserveerd. Heine zal daarbij aan zijn eigen slachtoffers hebben gedacht. Het kost ons moeite om de platgeslagen malloten in zijn berichten niet helemaal te identificeren met de historische personages. Hij bereikt het optimum dat een portrettist, in dit geval een boosaardige, kan bereiken: We vinden het jammer dat ze in werkelijkheid misschien toch niet helemaal zo waren als hij ons verzekert. De schilder Max Liebermann zei eens tegen een kritikaster van zijn portret: 'Das ist änlicher als Sie selbst!'

Heines roem vertoont daarbij in de loop der tijden een opmerkelijke verschuiving. Beroemd en populair werd hij op jeugdige leeftijd al snel als dichter met zijn *Buch der Lieder*. En hij zelf is zich allereerst als dichter in de zin van poëet, van lyricus, blijven beschouwen. Wanneer hij met de hem eigen onnavolgbaar charmante lef ergens opmerkt dat Goethe, in weerwil van diens weinig vriendelijke oordeel toch niet kan verhinderen dat zijn, Heines, naam eens naast zijn eigen grote naam zal worden genoemd, dan dacht hij daarbij aan zijn gedichten. En zoals zo vaak kreeg hij zelfs gedeeltelijk gelijk, want in de vorige eeuw gold hij bij velen als de grootste lyricus na Goethe. Zijn uitgebreid journalistiek en essayistisch werk betekende, zoals voor zo veel dichters en schrijvers, toch allereerst broodwinning. Het stond lager genoteerd dan de zuivere poëzie op de index van de Parnassus. Als een van zijn belangrijkste dichters heeft Duitsland, heeft het Duitse burgerdom hem vanaf het verschijnen van zijn jeugdwerken ook erkend - moeten erkennen. Grommend soms en met het gezicht van een boer die kiespijn heeft, in verband met zijn latere en andere publicaties als politieke vijand, literair criticus, emigrant, anti-nationalist, anti-klerikaal en afvallige jood. Maar zijn gedichten vonden hun weg onweerstaanbaar naar de harten, niet in de laatste plaats via de componisten. Het Loreley-lied op de melodie van Franz Silcher, dat misschien meest gezongen en gespeelde volkslied dat geen volkslied was maar wel de topper bij het ontdooien van veel tranenklieren, kon zelfs door de nazi's niet uit de gezangbundels en anthologieën worden geweerd en het verscheen van 1933-1945 (of nog langer?) met de toevoeging 'Dichter unbekannt'.

Het is al lang niet meer die jeugdlyriek, die tot in elke regel haar geboorte in en uit de Romantiek verraadt, die voor ons Heines genialiteit uitmaakt. Het *Buch der Lieder* leeft alleen nog dankzij Schubert en vooral Schumann, Mendelssohn en Brahms. Het zijn de politieke gedichten, het is zijn proza, het zijn de essayistische feuilletons met hun virtuoze wisseling van toonhoogte, hun meesterlijke formuleringen en observaties en hun geniale, haast beangstigend profetische inzichten, die een onverwoestbare authenticiteit uitstralen en een frisheid alsof ze gisteren uit de pen waren gevloeid - een uitdrukking die zelden zo van toepassing lijkt als bij Heine, want bij de meesten komt dat 'uit de pen vloeien' toch neer op een geduldig en hardnekkig 'uit de pen persen'. Net als de kleuren op de olieverfschilderijen van oude meesters glanst en leeft dit proza, de tand des tijds trotserend, en hier vooral wordt Heine voor ons gevoel ook volop dichter.

Onder zijn postume critici is er één, de meest snijdende en principiële, die ik hier toch wil noemen; ook omdat hij niet tot het voetvolk van bekrompen moralisten of van antisemitische nationalisten kan worden gerekend, waar het gros van Heines heimelijke of openlijke verguizers zat. Het gaat om Karl Kraus en zijn stuk 'Heine und die Folgen'. Kraus, geassimileerde jood net als Heine, Oostenrijks felste, onverbiddelijkste criticus en de literaire opperscherprechter in de eerste helft van deze eeuw, zag in Heine de grote taalcorrumpeerder en daarmee corrumpeerder van de geest, juist omdat hij de grenzen doorbrak die voor Kraus de heilige scheidsmuur vormen tussen literatuur en journalistieke blaaskakerij, tussen waarheid en zwendel, taal en verbaal schuim. Aan de verdediging van die duidelijke scheidslijnen tussen hoog en laag, echt en onecht, was Kraus' levenswerk gewijd, zijn hele in menig opzicht heroïsche strijd tegen de cultuurvervuiling van zijn tijd en speciaal tegen de journalistiek, die zich als prostituee van mode en waan van de dag gedraagt. Die

immorele vermenging, aldus Kraus, was het gevolg van Heines verleidelijke sirenegezing dat inmiddels allerwegen werd geïmiteerd en wel op een nog veel geraffineerder, verfijnder wijze. Zijn voorbeeld droeg ertoe bij dat het woord als het ware zijn strenge kuisheid verloor (deze typering is overigens niet van Kraus maar de mijne) en nu bezit is geworden van elke intellectuele oplichter, van heel dat schaamteloze journalistieke geteisem, dat de dagbladen en tijdschriften vult na van Heine die verraderlijke indecente mengtechniek te hebben afgekeken.

Van al de aanvallen op Heine was deze ongetwijfeld het meest de moeite waard want de meest substantiële, die op het hart van Heines schrijver- en dichterschap was gericht. Kraus had namelijk gelijk. Zijn venijnige pijl was raak. Maar het merkwaardige is dat hij vooral de dichter treft, terwijl het hem om de schrijver en feuilletonist te doen was. Ik noemde de liederen van Heine die hem in zijn tijd beroemd maakten, zijn liefdeslyriek, het zwakkere deel van zijn werk. Zij zijn met nēt te veel gemak en flair in elkaar geflanst en staan dan ook vol van goedkope beelden, geparfumeerde sentimenten. Wie schrijft ‘Aus meinen Tranen sprießen viel blühende Blumen hervor und meine Seufzer werden ein Nachtigallenchor’, of wie ‘Die Rose, die Lilie, die Taube, die Sonne,’ op een rijtje opsomt als voorwerpen van zijn voormalige ‘Liebeswonne’, maskeert zich slechts als de verliefde dichter. Hij kan voor hetzelfde geld x andere dingen in verrukking aanbidden als ze maar rijmen. In het voorwoord voor een herdruk zegt Heine, na weer met verzen te hebben geopend, ‘Das hatte ich alles sehr gut in guter Prosa sagen können...’ maar onwillekeurig vervalt men nu eenmaal in de gewoonte van het klingelende rijm! Het grote probleem bij Heine is dan ook dat hij zijn gevoelens persifleert op het moment dat hij ze uitspreekt. Maar niemand wist dat beter dan hij zelf en zo maait hij ook in deze passage al zijn critici al het gras voor de voeten weg. Bovendien... achter de gerijmde tingeltangel klopt een volbloedig immens kwetsbaar hart. Maar hij had door - ook hierbij de eerste moderne mens - dat we onze reflectie niet meer kunnen uitschakelen. Hij herkende het gevaar van de dichterlijke taal, die een bedwelmende terugwerking heeft, zodat we door onze eigen mooie woorden overtuigd worden. En dus vermomde hij zich in het doorzichtige klatergoud van de geroutineerde romantische poëet. Het was een dubbele vermomming. Möricke, die een waarachtig en echt lyricus was, had het over de leugen die Heines hele wezen doortrok en zo ongenietbaar maakte. Wat hij niet kon zien, was dat die vermomming, die de dichter Heine zo dikwijls aanneemt, een onfeilbaar en onomkoopbaar

waarheidsgevoel bedekt. Bij de naïef-gelovige Möricke vult de intensiteit van het gevoel het woord tot in de uiterste vezel, geeft er de spankracht aan die het kenmerk van de ware dichter is. Die spankracht is er bij Heine pas volop in zijn late gedichten, geschreven vanuit zijn afschuwelijk ziekbed en in het aangezicht van de dood. Dan wordt hij ook als lyricus direct en ernstig. Zelfs Kraus erkent dat.

Maar zodra hij niet uitsluitend zijn gevoelens of stemmingen bezingt doch de politiek-sociale toestanden of zijn lot als balling, zodra zijn emoties via de sublieme filter van zijn intellect geobjectiveerd worden, krijgen zijn verzen juist door hun lichtvoetige nonchalance en ironische boventoon een onweerstaanbare en volstrekt ongeëvenaard kernachtige zeggingskracht. En hetzelfde geldt voor zijn proza. Kraus mag verontwaardigd briesen over de respectloze vermenging van sferen, van niveau, van het diepzinnige en het banale, de wisseling van ernst en spot, die soms zo snel is dat beide over elkaar heen lijken te vallen. Hij mag gelijk hebben dat velen - of dat gebeurt onder invloed van Heine of door andere oorzaken laat ik nu in het midden - taal en waarheid omlaag trekken, trivialisieren en hun goedkope kloffie zo dragen alsof het uit de duurste modezaak stamt. Als Heine zich in het goedkope proza van de straat kleedt, dan barst voortdurend door de scheuren van dat alledaagse werkkostuum het lichaam dat de koninklijke herkomst verraadt; een Haroen-al-Rashid van de literatuur, terwijl al die journalisten, columnisten, feuilletonisten, waar Kraus op mikt en die sedertdien in aantal en aanzien alleen maar zijn toegenomen, eerder de valse prinsen zijn die zich voor Lodewijk XVII of de Tsarewits uitgeven. Heines vermenging van grondtonen vloede misschien voort uit het besef dat juist die oude scheidslijnen in het tijdperk van democratie en emancipatie even hopeloos tot ondergang waren gedoemd als de standen en dat de koningen slechts een overlevenskans hadden door zich onder het volk te mengen. Ook de dichter-koning, die op zijn verheven taal-Olympus bleef, zou weleens een deerniswekkende mummie en een doelwit van spot voor de menigte kunnen worden. Kraus, nogmaals, had gelijk: Heine heeft de zuivere tonaliteit in de taal doorbroken en sedertdien werd dat legitiem. Maar tevens blijkt daarbij het verschil tussen het origineel en de kopieën. Het origineel heeft zijn eigen onvergelykelijke authenticiteit die door geen legioenen van navolgers ooit kan worden uitgevlakt En het authentieke bezit zijn eigen geheime rechtvaardiging zoals een ster zijn eigen licht, in tegenstelling tot de planeten. Dat staat los van de eventuele schadelijke invloed of gevolgen die wij, de lateren, willen zien. En daarom had Kraus ongelijk - ongelijk op een heel ander plan.

Heeft die agressiefste cultuur-criticus van zijn tijd, ook en in de allereerste plaats in Heine het superieure talent gehaat, de spotter die op zijn beurt als hij nog leefde, hem en zijn verbeterde strijd voor zuiverheid over de hekel zou hebben gehaald zoals hij dat met Ludwig Börne had gedaan? Börne, de rigoureuze moralist, principieel, strijdvaardig en bijterig, met wie Kraus wel enige verwantschap kon voelen. Heeft hij met zijn scherpe reinigingsactie

Heines wapen onschadelijk willen maken, omdat hij begreep dat hij het te vrezen had, als de eigenaar het nog zou kunnen hanteren? Ook hier alweer lijkt Heine vooruitziend wanneer hij schrijft dat A.W. von Schlegel - een van zijn meest gehavende slachtoffers - Molière niet mocht, omdat hij instinctief voelde dat hij zelf een prooi van de grote Franse dichter zou zijn geweest, als die toen had geleefd.

Geestelijke verwantschap en dus ook diep gelegen beduchtheid of antipathie reiken ver over de graven heen in een boventijdelijke commune. Kraus was een ontmaskeraar van formaat en zijn persiflages waren even geestig als dodelijk. En toch... hoe stroef, tandenknarsend, diep serieus en bitter blijft zijn polemieek en hoe zwaar gaat zijn proza gebukt onder de wil van de auteur om liefst in elke zin een briljante moord te plegen, met een flitsende inval te verrassen, als we dat leggen naast het proza van Heine, zijn natuurlijke ontwapenende lichtheid en de rijkdom van zijn spontane invalskracht. Bij Kraus druipt het zweet eraf van de intellectuele inspanning. Heine is na afloop even fris en ontspannen als toen hij begon. Hier smelt alle kritische gelijk voor het hogere gelijk van het geniale.

Zoals bekend lag hij Duitsland en de Duitse literatuurwetenschap een eeuw lang zwaar op de maag. Pogingen om voor hem een standbeeld op te richten liepen telkens vast op zichtbare of onzichtbare gevoelens van onbehagen en ressentiment. Te trefzeker en tevens te subliem had hij waarheden onthuld. Zijn ironie werd echter ten slotte door de geschiedenis zelf overgenomen: dankzij Hitler had de anti-Heine-traditie na 1945 geen been meer om op te staan. De universiteit van zijn geboortestad Düsseldorf draagt thans zijn naam. Maar uitgekeken op het fenomeen zijn we ook na tweehonderd jaar nog niet.

H.W. von der Dunk

Lieve Moeder

Een rijmbrief van N. Beets uit 1833

In maart 1942 bereikte de KB een pakketje waarbij een schrijven was gevoegd van de Firma W.J. Thieme en Cie. uit Zutphen: 'Hiernevens doen wij U toekomen eenige jeugdgedichten van Nicolaas Beets, waarvoor U vermoedelijk wel belangstelling zult hebben. Wij bieden ze U gaarne aan.' Een prompte reactie van de kant van de KB bleef kennelijk even uit, want op 23 maart informeerde Thieme ongerust of de 'autografiën van Nic. Beets (Jeugdgedichten)' wel waren aangekomen. Op 25 maart kon bibliothecaris L. Brummel de firma gerust stellen: 'Doordat de Nationale Bibliotheek wegens kolengebrek al van einde Januari af gesloten is, ondervindt ook de behandeling van de brieven belangrijke vertraging. Daardoor heb ik tot mijn spijt ook niet dadelijk gezien, welk interessant geschenk de Nationale Bibliotheek bij Uw brief van 11 dezer mocht ontvangen'.¹

Interessant was het geschenk zeker. Het pakketje bevatte allereerst negen gedichten in Beets' handschrift en twee in afschrift uit de periode 1825 tot circa 1844. Deels gaat het om gelegenheidsverzen, zoals het 2 juli 1825 gedateerde gedicht 'Aan mijne moeder op haar acht-en-dertigste verjaardag', waaruit men nog niet de indruk krijgt dat er in de toen elfjarige Nicolaas een echte dichter school:

Lieve moeder uw verjaren
 Moet ons allen vreugde baren,
 Maakt ons allen regt verheugd.
 Zou ik dan mijn zangen sparen?
 Neen, ik stem thans blij de snaren,
 Op deez' dag van heil en vreugd.

Waarop nog drie even brave coupletten volgen. Andere gedichten in dit genre zijn onder meer 'Het Tuiltjen. Aan mijne geliefde Tante op heuren verjaardag' uit 1829 en een vertederend gedichtje voor grootmoeder Maria Elisabeth, dat Beets haar op 2 juli 1841 namens zijn op 1 juni geboren zoontje Martinus Nicolaas aanbod.² Onder de niet aan een bepaalde gelegenheid verbonden verzen bevinden zich er twee die het tot publicatie hebben gebracht: 'De Goede Herder Ps. 23' en 'Cores'.³ Dit geldt niet voor het van een dramatisch motto uit De Lamartine's 'Premier amour' ('Elle avait seize ans; c'est bien tôt pour mourir') voorziene gedicht 'De ouderlooze' uit 1830.⁴ De setting wordt in het eerste couplet gegeven:

Het was een gure voorjaarsnacht
 Daar zat, aan d' oever van een stroom,
 Een wees, met uitgeputte kracht,
 Te leunen tegen d' eikenboom,
 Die haar voor 't nedervallend vocht
 Niet eens geheel beschutten mocht.

Een geoefend lezer weet al dat dit nooit goed kan aflopen en inderdaad, zeventien coupletten later is het fini:

Dáár lag de bloem van zestien jaar,

Dáár lag het zielloos lichaam neêr;
Geheel 't gehucht beweende haar,
Nooit zag het zulk een Engel weer,
Stort Vrienden! bij 't verhaal een traan
Zoo is 't een arme Wees' vergaan.

Kortom, meer curieus dan een literaire herontdekking van importantie. Ditzelfde geldt trouwens voor een ook tot de collectie behorend cahier met de titel: 'Versjes en gedichten door N: Beets (niet in den handel). van 1825 - 18..'. In dit cahier heeft - op het schrift af te gaan rond 1850 - iemand vijf gedichten van Beets afgeschreven. Buiten een drietal dat ook al in autograaf aanwezig is, levert dit cahier dus nog twee 'nieuwe' verzen. Het eerste is 'Zang-Coupletten. (ter gelegenheid der zilveren bruiloft mijner ouders.)', een ambitieus gedicht waarin samenzang wordt afgewisseld met partijen voor 'Eéne Vrouwenstem', dan wel 'Eéne mannenstem'. Een aardig detail is dat bij de solo's keurig aangetekend staat wie der gasten op het partijtje dat rond 20 juli 1831 gehouden werd, geacht werd in jubelzang uit te barsten en dat hier en daar ook de zangwijze is aangegeven. Het tweede is het eenentwintig coupletten tellend 't Lied voor den Brave' naar Gottfried August Bürger, waarop Beets in november 1832 zijn tanden stukbeet.⁵ Ook deze bewerking bleef ongepubliceerd, maar laten we wel zijn, er zijn veel saaiere methoden om pas verworven kennis van moderne talen te oefenen.

Raadselachtig is wie deze collectie heeft aangelegd. In ieder geval niet Beets zelf, maar dat het iemand uit zijn onmiddellijke omgeving geweest moet zijn, lijdt geen twijfel. Niet alleen het familiekarakter van veel van de gedichten pleit hiervoor, maar ook een eveneens tot de collectie behorend, door Beets' broer Willem geschreven gedicht dat hij - getuige het poststempel - op 18 april 1846 vanuit Delft naar zijn jarige vader M.N. Beets te Haarlem verstuurde. Wie het ook geweest moge zijn,⁶ hij of zij verrichtte daarmee een goede daad. Uit Beets' dagboek is namelijk bekend dat hij een grote opruiming niet uit de weg ging. Op 4 september 1835 tekende hij aan: 'Groot auto da fe van prullaria. Aanteekeningen, opstellen, opmerkingen en verzen van mijn 5de tot mijn 15de levensjaar verbrand: de waarde van anderhalf riem papier. Ik verheug mij dat de nesten uit de wereld zijn, al kwamen al mijn huisgenooten er tegenop.'⁷

Op zich zal men geneigd zijn over de hierboven gememoreerde poëtische voortbrengselen de schouders op te halen, maar dat geldt hopelijk niet voor het nog niet genoemde en dus leukste item uit de collectie: een rijmbrief die Beets op 10 december 1833 vanuit Leiden aan zijn moeder schreef. Een document waarvan ook de eerdere bezitter, de Fa. Thieme, al de waarde in zag, want zij publiceerde de brief in facsimile in het door haar uitgegeven periodiek *De Vacature, Nieuws en Advertentieblad voor het Onderwijs* 55 (1939), no. 17 d.d. 21 nov. Voordat op hun beurt de lezers van het *Nieuw Letterkundig Magazijn* van deze brief mogen smullen, nog enige woorden ter toelichting. Beets was op 11 september 1833 in Leiden gearriveerd. Aanvankelijk lo-

geerde hij bij zijn neef Abraham Scholl van Egmond⁸ aan de Turfmarkt. Op 17 september kwam zijn moeder over en werd er een eigen stek voor Nicolaas gevonden aan de Beestenmarkt. Zijn eerste belangrijke missie als student was natuurlijk heelhuids door de groentijd heenkomen, die een week later begon en op 19 oktober succesvol kon worden afgesloten ('slechts op zes bestellingen gefigureerd; geexamineerd, zotheden moeten doen; maar tot geen laagheden gedwongen', tekent hij opgelucht aan). Nu kon er serieus gestudeerd worden, maar tegelijkertijd moest natuurlijk optimaal van de pas veroverde vrijheid worden geprofitteerd. Nieuwe vriendjes maken, theaterbezoek, bijeenkomsten van het 'Hollandsch Letterkundig Dispuut *Utilitatis Ergo*' bijwonen, en wat de academiestad een kersverse student verder allemaal te bieden had. Vooruitlopend op de nadere kerstvakantie plofte in Haarlem de volgende bepaald jolige brief op de deurmat:⁹

Leijden 10 Dec. 1833.

Lieve Moeder,

Hartlijk dank in de eerste plaats
 Voor den haas
 Mij zoo liefdriek toegezonden,
 Gistren delicioes bevonden
 En verslonden
 Tot op 't been.
 Door een vrolijk drietal vraten op Chabots lokaal bijeen.
 Abram had hem laten braden
 En den disch nog bovendien
 Mild met appelmoes voorzien
 En pataters overladen,
 En mijn rijke buurman had,
 Ruim gezorgd voor druivennat
 Uit een meer dan daaglijks vat,
 Om de beeten naar de magen,
 Met een gladder vaart te jagen,
 En - uw zoontjen - dronk en at!

Van wat anders zal 'k gewagen:

'k Laat naar Haarlems schoone stad,
 Door de zachtbewogen baren,
 Weer de vuile plunje varen
 Deze reis, een heele schat!
 'k Heb met een der onderbroekjens
 (Zie ik wind het in geen doekjens!)
 Onlangs een malheur gehad,
 Daarvan is hij wat beklad;
 Want het kleine schrijfinktvat
 ('k Zal een ander moeten kopen!)
 Dat ik [in] mijn broekzak had,
 Toen 'k naar de Akademie trad,
 Ging er (schoon mijns ondanks) open;
 Liet zijn zwarten inhoud lopen.....
 En ik merkte 't niet voor dat

Ik des avonds nederzat
Om mijn kousen aftestroopen;
Op den eiken houten rand
Van mijn needrig ledekant,
Ach! hoe heeft mij in mijn droomen deze ramp op 't hart gebrand;
En hoe gaapte weer de wonde
Door dien zwavelzuren straal
Me in een driemaal helsche stonde
Toegebracht, ten tweede maal!

'k Wenschte dat gij deze mand
Door des Schippers trouwe hand
Mij dees week liet retourneren,
Ik behoef geen verdre kleêren,
Maar ik heb de mand van doen
Als ik Haarlemwaart kom spoên;
't Eenigst wat ik schijn te ontberen,
Is een overhemd of twee,
Want daar zit ik deerlijk mee:
Voeg daarbij een paar servietten
Om ontbijt, souper, diner,
Successif op klaar te zetten
Of te rusten op mijn kniên,
Bovendien,
Wensch 'k een luttel hoekjen kaas
Klaar is Klaas!

Verder heb ik niets te melden: -
Van der Velden,
Of een ander van zijn soort,
Ziet mij weldra weêr aan boord,
Als de Zijl (of Leydsche poort)
Die vast uitziet met verlangen,
Mij weer vrolijk zal ontfangen,
En ik aan des Sparens boord,
Met de mijnen weer den tijd,
Voor een week of vier verslijt,
- 'k Gis na tien of twalef dagen raakt de Sleutel stad mij kwijt!

Wees zoo goed om ondertusschen
Allen eens voor mij te kussen,
Wat de plaats hou voor een groet,
Die 'k mij slechts verbeelden moet.
In den eersten plaats mijn vader,
Voorts de kindren al te gader:
Door, wier mond nooit stille staat,
Trui die trouw te naaien gaat,
Monsieur Janus volgt daarop
Duivenmelker op een top,
Betjen met de blonde hairen,
Diepe denkster voor heur jaren,
Willem enkel drift en moed,
Allen, allen zij mijn groet!
Maar het mollige Jeannetjen
Moet gij zoenen in haar bedtjen,
Als ik meer dan eenmaal plach,
Wen ze met haar rozenwangen
Sluimrend op haar kussen lag,
Om den stoel 't gordijn gehangen

Die 't gerangschikt speelgoed draagt,

Waar zij als de Morgen daagt
Weêr den dag meê aan zal vangen.

Groet ook Malief! in den winkel
Onzen opgekleeden kinkel,
(Maar met dezen tytel niet,
Die wellevensheid verbiedt)
Verder Sientjen en Kato
En den lijfknecht even zoo.
Voorts nog elken van mijn vrienden,
Dien gij op uw weg mocht vinden
En verwacht mij binnenkort
Als de poort der Akademie voor een maand gesloten wordt.

Uw Klaas

P.S. Nog is bij het overlezen,
Van dit beuzlend rijmgeraas,
't Denkbeeld bij mij opgerezzen
Of 't niet beter nog zou wezen,
Zoo gij me in des sluitmands plaats
't Roode kistjen toe liet komen
'k Had min plaatsgebrek te schroomen
Dan, voor 't geen er meêgenomen
Dient te worden door uw

Klaas

Kees Thomassen

Geboortehuis van Nicolaas Beets in de Koningstraat te Haarlem.

Eindnoten:

- 1 Archief KB, ingekomen correspondentie 1942 no. 165 en 164, uitgaande nr. 147. De collectie heeft signatuur 133 M 34.
- 2 Het geslacht Beets wordt behandeld in het *Nederlands patriciaat* 50 (1964), p. 33-52.
- 3 N. Beets, *Gedichten*. 2e herz. en verm. dr. Haarlem 1847, resp. in de rubriek 'Psalmegezangen', op p. 10-11, en de rubriek 'Oosterlingen' als 'Kores' op p. 53.
- 4 Hier was Beets snel bij, want Lamartine's gedicht werd voor het eerst op 12 juni 1830 gepubliceerd in *La Mode*, XIe livraison, t. III, p. 283-287. Vermoedelijk had de familie een abonnement. Het gedicht is als 'Le premier regret' te vinden in de Pléiade-uitgave van Lamartine *Œuvres poétiques complètes*. Paris 1963, p. 468-472. Zelfs Beets-fanaten zullen moeten toegeven dat de jonge dichter wel heel weinig overlaat van het Franse origineel.
- 5 Een bewerking van 'Das Lied vom braven Manne'. Zie G.A. Bürger, *Sämmtliche Gedichte*. Hrsg. E. Grisebach. 2 bdn. Berlin 1889. Bd. 1, p. 201-205. Wat Bürger in 120 regels af kan, kost Beets nog 147 regels.

- 6 Als ik een kandidaat naar voren zou moeten schuiven, viel mijn keus op de genoemde broer Willem. Hoewel beide handschriften een sterk 'schools' karakter hebben, is de strikte overeenkomst tussen de poot van het gelegenheidsgedicht en die uit het cahier opvallend.
- 7 *Het dagboek van de student Nicolaas Beets*. Ed. P. van Zonneveld. 's-Gravenhage 1983. (*Achter het boek*, 18, afl. 1-3), p. 190. De gegevens over Beets' studententijd ontleen ik eveneens aan deze publicatie.
- 8 Zie over hem: Dick Welsink, '*Camera Obscura* annotata VI', elders in dit *Magazijn*.
- 9 Ik heb er van afgezien de brief met allerlei geleerde noten op te zadelen. Voor de juistheid van de transcriptie sta ik evenwel in.

Camera Obscura* annotata VI

‘Gisteren avond met de laatste schuit hier aangekomen, verzelschapt door Bram, op wiens kamers ik voorloopig logeer’, tekende Nicolaas Beets op donderdag 12 september 1833 aan in zijn dagboek.¹ De Bram bij wie de nog net negentien jaar jonge dagboekschrijver een nachtje overblijft, heet voluit Abraham Scholl van Egmond en is een volle neef: hij werd op 4 oktober 1810 te Gouda geboren als zoon van Johanna Dorothea de Waal Malefijt, een vijf jaar oudere zuster van Maria Elisabeth de Waal Malefijt, Beets' moeder, en Cornelis Scholl van Egmond.² Het huwelijk tussen laatstgenoemde, conrector van de Latijnse school te Haarlem, en Johanna Dorothea werd op 31 oktober 1802 gesloten in de Spaarnestad.³

Abraham Scholl van Egmond werd op 15 juli 1828 aan de Leidse universiteit ingeschreven als student medicijnen;⁴ hij promoveerde op 12 juni 1835 op een *Specimen anatomico pathologicum, de natura membranarum serosarum in genere, et de anatomia-pathologica pleurae inflammatae*, een proefschrift dat werd uitgegeven door Loosjes in Haarlem. Vijf weken na de voltooiing van zijn studie vestigde hij zich als arts in Nijmegen. Op 26 oktober 1840 trouwde hij te Elst met Jeanne Louise Cornelia Heereman.⁵ Dit huwelijk werd gezegend met de geboorte van een tweeling (twee meisjes) op 11 januari 1842;⁶ in hetzelfde jaar, op 28 december, werd een zoontje geboren, Abraham. Hij overleed, ruim vijf jaar oud, op 2 maart 1848. In het ‘Laatste bijvoegsel. (Zevende uitgave.)’ van de *Camera Obscura* (Een-en-Twintigste, met zorg herziene druk, 1901, blz. 395-397) zinspeelt Hildebrand op de begrafenis van dit jongetje: ‘Hoe heugde het mij, dat ik het met u bezocht had, voor achtentwintig jaar, toen dat graf voor't eerst was opengegaan [hier vergist de auteur zich: het ‘Laatste bijvoegsel’ is gedateerd 1 Juni 1871, dus op dat moment was het 23 jaar geleden dat de beschreven gebeurtenis plaatsvond], om dat dierbaar kind, dien lieven jongen, te ontvangen, over wiens verlies uw hart nooit geheel heeft opgehouden te bloeden!’ 1848 was trouwens een rampjaar voor Abraham Scholl van Egmond: drie maanden na zijn zoontje overleed op 4 juni zijn vrouw. Zij was 37 jaar oud.

Scholl van Egmond bleef vijf jaar weduwnaar alvorens opnieuw in het huwelijk te treden. Zijn nieuwe echtgenote was Maria Elizabeth Beets, een jongere zuster van Nicolaas. Het huwelijk werd op 1 september 1853 gesloten te Haarlem. Getuigen waren onder meer Pieter François Bohn, haar zwager en de uitgever van de *Camera Obscura*, en haar vader Martinus Nicolaas Beets.⁷ Vanaf dat tijdstip was Scholl van Egmond dus ook de zwager van Beets. Deze tweede echtverbintenis bleef niet onvruchtbaar: op 7 oktober 1854 werd een zoon geboren, Cornelis geheten, waarschijnlijk zowel vernoemd naar de grootvader van vaderszijde als naar de vader van zijn eerste vrouw. Meer kinderen volgden.

Eind maart 1871 werd Abraham Scholl van Egmond ziek en reeds op de 31ste blies hij zijn laatste adem uit. Hij werd op de vroege morgen van zondag 2 april ter aarde besteld: ‘Wij brachten u buiten de stad op het kerkhof van het bekoorlijke Ubbergen. [...] Nu was het nog zoo stil op straat, de meeste menschen nog in de rust. [...] Toen ik, vier weken later, dat plekje nog eens bezocht, was het Mei geworden

en alles groen. Men had mij gezegd dat langs den weg naar Ubbergen de nachtegaal reeds overvloedig te hooren was; maar ik

*** Voor alle blijken van deelneming, mij onlangs bij het overlijden van mijn geliefden zwager Dr *A. Scholl van Egmond*, en dezer dagen bij de voorspoedige bevalling mijner echtgenoot te beurt gevallen, betuig ik bij deze mijnen oprechten dank.

UTRECHT, 21 April 1871. N. BEETS.

bevond het op dien morgen niet alzo. Basterdnachtegale, Bram! waar wij het mee deden en zoo gaarne de echten in hooren wilden, als er geen echte waren; basterdnachtegale, anders niet! Maar als ik bij uw graf stond en mijn eenzaam hart vol werd - daar hoorde ik op eenmaal den echten!

Anno 1997 ligt het kerkhofje bij het witte, niet meer voor de eredienst in gebruik zijnde Nederlands Hervormde kerkje aan de straatweg in Ubbergen er tamelijk verwaarloosd bij. Het toegangshek gaat slechts moeizaam open. Vele graven zijn geheel overwoekerd, sommige scheefgezakt, enkele ingestort. Omdat het herfst is zijn bovendien nogal wat grafstenen bedolven onder

een dikke laag bladeren. Maar de laatste rustplaats van Abraham Scholl van Egmond is er nog, onder de bomen, niet ver van de lager gelegen weg. **Nº. 28 van Egmond.** is de simpele inscriptie op de gebarsten steen die de grafkelder dekt.

Dick Welsink

Eindnoten:

- * Met dank aan de heer G. Zoet te Nijmegen die mij met raad en daad bijstond.
- 1 Zie *Het dagboek van de student Nicolaas Beets 1833-1836*. Uitgegeven, ingeleid en toegelicht door Peter van Zonneveld. 's-Gravenhage 1983, p. 17.
- 2 Zie *Nederland's Patriciaat* 50 (1964), p. 36-37.
- 3 GA Haarlem, DTB.
- 4 *Album studiosorum academiae Lugduno Batavae MDLXXVMDCCCLXXV [...]*. Hagae Comitum MDCCCLXXV, k. 1279.
- 5 RA Gelderland, BS Elst, Huwelijksakte 26 oktober 1840.
- 6 Dit en de volgende gegevens betreffende het gezin Scholl van Egmond-Heereman (later Scholl van Egmond-Beets) zijn, tenzij anders vermeld, ontleend aan de akten van de Burgerlijke Stand in het GA Nijmegen.
- 7 GA Haarlem, Huwelijksakte 1 September 1853.

Lucretia van Merken

Lucretia van Merken (1721-1789) mag zeker een vrouw van historisch gewicht genoemd worden. Het is dan ook verheugend dat I.W.L. Moerman in het *Magazijn* (XIV/ 2-XV/1, 30-31) haar leven en werk onder de aandacht brengt. Een dergelijke presentatie moet echter wel op de juiste feiten gebaseerd zijn. Van Merken kan onmogelijk op negentienjarige leeftijd in 1740 haar *Feestzang op het eerste eeuwgetij der Nederlandsche vrijheid* gepubliceerd hebben. Aangezien haar thema de herdenking is van een eeuw vrijheid, moet haar gedicht van 1748 zijn, zijnde honderd jaar na de vrede van Munster (1648). Dit blijkt inderdaad het jaar van uitgave te zijn. Zij was dus geen negentien, toen zij haar literaire loopbaan 'al' begon, maar zevenentwintig. Waarvan acte.

A.A. Sneller

[Symposium]

Op zaterdag 14 februari 1998 organiseert het Comité Vestdijk '98 het symposium:

Simon Vestdijks werk als inspiratiebron in de Nederlandse literatuur aan het eind van de 20e eeuw

Plaats: Maartenskerk, Doorn

Adres: De Koningshof, Dorpsplein 1, Doorn

Tijd: 09.30 - 16.30

Programma:

- 9.30 Ontvangst met koffie
10.00 Opening door Henk Branderhorst, voorzitter Comité Vestdijk '98
10.05 Welkomstwoord door mr. J.F.J.H. Reeringh, burgemeester van Doorn
10.15 Kees Fens: 'Vader en Zoon'
11.00 Muzikaal intermezzo, Anthony Heidweiler (zang) en Peter van Leeuwen (piano).
Liederen afkomstig uit het recital rondom Simon Vestdijk. Werken van: Johanna
Bordewijk-Roepman, Willem Pijper, Hendrik de Regt en Herman Mulder
11.20 Tom van Deel: 'Waarom ik van Vestdijk houd'
12.05 Onthulling beeld Simon Vestdijk door Herma van der Weide, secretaris Comité
Vestdijk '98
12.15 Lunch
13.30 Blazersensemble van de Koninklijke Harmonie Doorn: bewerking van door
Simon Vestdijk gecomponeerde muziek
13.45 Hugo Brandt Corstius: 'Het proza van Vestdijk'
14.30 Muzikaal intermezzo
14.50 Yvonne Keuls: 'Over *De koperen tuin*'
15.35 Afsluiting door Willem Huberts, penningmeester Comité Vestdijk '98
15.45 Hapje & drankje
16.30 Einde

Men kan zich tot en met 9 februari 1998 opgeven voor het symposium door het
overmaken van f 25 op postbankrekening 7367307 van het Comité Vestdijk '98 te
Capelle aan den IJssel, onder vermelding van 'symposium 14-02-98'. Na ontvangst
van het geld wordt u een toegangsbewijs toegezonden. Vermeldt bij het gebruik van
Girotel uw adresgegevens.

Nadere informatie: secretariaat Comité Vestdijk '98, Maarnse Grindweg 24, 3951
LK Maarn, tel. (0343) 44 29 15.

1898 - Simon Vestdijk - 1998

[Nijdas wierp zich]

Nijdas wierp zich

roet in voer want
won een prijs die dacht
men ertoe deed.

Gaf tutoyerend brui
aan bitterballen, week
voor brij noch branie.

Op hooggeleerde brillen
gloeiden wrevelige nevels van fatsoen.

Tuit ook uw oor? Werd
ook uw loer gedraaid of
moer genaaid? Zo niet
dan komt dat nog.

Is hij erbij, wordt
alles altijd erger.

Piet Gerbrandy

Vergeten leden

‘Een bescheiden, zangerige dichter’. Nagekomen levensbericht van G.W. Lovendaal (1847-1939)

Enkele maanden na zijn overlijden werd G.W. Lovendaal gememoreerd in de jaarvergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, waarvan hij in 1894 lid was geworden. Ik hoop dat zijn naam correct vermeld is: in het verslag van de vergadering, afgedrukt in het *Jaarboek 1938-1939*, heet hij abusievelijk ‘J.W. Lovendaal’. Gelukkig is ook zijn woonplaats vermeld, Grave, zodat we kunnen uitsluiten dat het een vrijwel gelijktijdig overleden naamgenoot betreft.¹

Meer aandacht heeft de Maatschappij niet aan de overledene besteed: een levensbericht is er nooit gekomen, hoewel alleen al de duur van Lovendaals lidmaatschap - 45 jaar - dat zou rechtvaardigen. Is hij over het hoofd gezien bij de toewijzing van de levensberichten? Is de aangezochte auteur in gebreke gebleven? Of is er misschien niemand gevonden die zijn levensbericht kon schrijven? Het laatste is niet geheel ondenkbaar: Lovendaal heeft niet alleen de meeste van zijn generatiegenoten overleefd, als dichter behoorde hij al bijna sinds zijn debuut tot een voorbije generatie. En in het afgelegen Grave verkeerde hij ook letterlijk ver van het centrum van het literaire leven.

‘Niet aangeraakt door de nieuwe dichtkunst’, luidt de kop van een stukje over Lovendaal in *LiTTeraTuTTi*, de ‘agenda voor lezers’, ter gelegenheid van zijn 150ste geboortedag op 11 februari. Het is tot nu toe de enige herdenking in het Lovendaal-jaar

1997. Moeten we concluderen dat de dichter onze aandacht niet meer waard is? Of is dit het zoveelste bewijs dat wij in Nederland niet erg zuinig zijn op onze cultuur? De vraag kan slechts beantwoord worden als we Lovendaal eerst het levensbericht geven dat hij in 1939 had verdiend.

Gijsbertus Wilhelmus Lovendaal werd op 11 februari 1847 in Nijmegen geboren. Voorbestemd om priester te worden bezocht hij het gymnasium bij de Dominicanen in zijn geboorteplaats, maar na de vierde klas koos hij voor een onderwijzersopleiding. In 1865 werd hij onderwijzer aan de openbare lagere school in Bommel, in 1876 schoolhoofd in Cuyk. Van 1880 tot de opheffing van de school in 1914 was hij leraar Nederlands en tekenen aan de Rijksnormaalschool in Grave, en van 1883 tot 1930 directeur van de gemeentelijke tekenschool aldaar. Dat hij tot zijn drieëntachtigste doorging, was niet alleen uit liefde voor zijn werk, maar ook uit financiële noodzaak: van zijn leraarspensioen alleen kon hij niet rondkomen.

In krantenartikelen en interviews ter gelegenheid van zijn tachtigste en negentigste verjaardag komt hij naar voren als een vitale oude heer; niet kras, aldus U. Noote-

Collectie Letterkundig Museum, Den Haag.

boom in de *Maasbode* van 10 februari 1937: ‘Van kras spreekt men eerst als iemand veel hulpelooser is en behept met ouderdomsgebreken.’ Mevrouw Lovendaal voorspelt in hetzelfde interview: ‘Mijn man en ik, we worden honderd. Niet een van ons beiden, neen, tezamen.’ Het heeft niet zo mogen zijn: haar man overleed overleed op 18 januari 1939 in Grave.

Lovendaals literaire werk bestaat geheel uit poëzie. Hij debuteerde in 1879 met een bundel kinderliederen, *Lentedagen*; een jaar later verscheen een bundel ‘minnedichten’ voor volwassenen, *Lied der liefde*. Hij bleef tot op hoge leeftijd publiceren, zij het met grote tussenpozen, zodat zijn oeuvre niet erg omvangrijk is.

Bij zijn debuut voor volwassenen in 1880 werd hij door Busken Huet herkend als ‘onmiskenaar een ontluikend talent’. Hoewel hij Lovendaal niet kent, geeft hij op grond van diens werk een nauwkeurig signalement: een jonge hoofdonderwijzer of een leraar Nederlands aan een HBS, afkomstig uit het lager onderwijs. Hoe Huet daarbij komt? Heel eenvoudig: Lovendaals verzen verraden geen klassieke studies, zelfs geen lectuur van de hedendaagse buitenlandse poëzie, maar hij is wel goed thuis in de Nederlandse klassieken, van Hooft en Vondel tot Poot en Luiken. Huet prijst Lovendaals vaardigheid in taal en versvorm, maar kan slechts in enkele gedichten een eigen gedachte ontdekken. Een gelukkig voorbeeld is het volgende gedicht.

Deerlijk

O, het moet wel deerlijk wezen,
 In den zoeten Meientijd;
 Als natuur, vol lieflijkheid
 Uit de doodswa opgerezen,
 Zeegnend door de beemden weidt;
 Als het malsche groen der boomen
 Zwelt en puilt uit bot en knop,
 Drinkt den lauwen regendrop,
 En de blauwe waterstroomen
 Vroolijk spelen langs de zoomen,
 Waar de zuidenwind met lust
 De eerste bloemkens wakker kust;
 Als de muschjes saam vergaren
 En in 't prille loover paren,
 Liedjes zingen zoet en los,
 Dartel zweven door het bosch;
 Als de knaap zijn lieve deerne
 Omleidt door het versch gebloemt,
 Kussend haar zijn schatje noemt,
 Wat ze hoort zoo vaak, zoo geerne...
 O, het moet wel deerlijk zijn,
 Op dat zalig Meifestijn
 Veel te hopen - meer te derven,
 Lief te hebben en - te sterven.

Huet komt tot de slotsom dat Lovendaal ‘stamt uit hetzelfde goede nest als sommigen onzer beste dichters van de laatste veertig jaren’. De rest van het oeuvre voor volwassenen, nog vier bundels in eenenveertig jaar, bevestigt dit oordeel. ‘Met enig recht kan men stellen dat G.W. Lovendaal is blijven steken in de negentiende eeuw’, aldus de anonieme auteur van het stukje in *LiTTeraTuTTi*.

Lovendaal was ruim tien jaar ouder dan de dichters van Tachtig; hoewel zijn debuut ongeveer samenviel met hun eerste publicaties, is er geen enkele verwantschap. Hij heeft zich nooit gewaagd aan de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie, maar bleef een dichter voor een breed publiek. Zijn poëzie past in de traditie van dichters als Jacob van Lennep en Nicolaas Beets. Dat geldt zeker voor twee bundels volksliedjes: *Licht geluid* (1910), *Frissche wind* (1921). Ze bieden de ernst en luim van de negentiende-eeuwse poëzie, de lach en de traan van het levenslied. Veel van deze liedjes zijn getoonzet door bekende componisten, zoals J. Worp, J.P.J. Wierdsma en Bernard Zweers.

Vooraf door deze volksliedjes én zijn kinderpoëzie - waarover dadelijk meer - werd Lovendaal een bekend en populair dichter. Eind 1926 stond zijn portret in het jaaroverzicht van de *Panorama* vanwege zijn benoeming tot ridder in de orde van Oranje-Nassau op Koninginnedag dat jaar; anderhalve maand later werd zijn tachtigste geboortedag op dezelfde manier gevierd. Bij zijn overlijden werd hij in verscheidene kranten herdacht als ‘de nestor der Nederlandsche dichters’. Over zijn plaats in de literatuur waren de tijdgenoten het eens. ‘Men kan zijn werk niet tot de “grootte” kunst rekenen,’ aldus de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 18 januari 1939,

‘maar zijn gedichten spreken tot het hart van de menschen’. - ‘Lovendaal wist met zijn lied het volk en het kind te bereiken. [...] De eenvoud van zijn lied is ook de grootste levensdeugd van dezen bescheiden, zangerigen dichter gebleven.’ (*De Maasbode*, 10 februari 1937) Zijn werk heeft hem ruimschoots overleefd. Verscheidene liedjes werden opgenomen in de bundel *Kun je nog zingen, zing dan mee*. Het bekendste is wel ‘Hollands vlag’ (uit *Licht geluid*):

Hollands vlag, je bent mijn glorie,
Hollands vlag, je bent mijn lust,
'k Roep van louter vreugd victorie,
Als ik je zie aan vreemde kust.

Zo maakten veel kinderen kennis met zijn werk, zonder ooit zijn naam te horen. Ook veel van zijn kinderversjes werden op muziek gezet, zoals ‘Ons haantje’ en ‘Onze poes’ uit *Aan moeders schoot* (1880).

Onze poes

Onze poes zit voor het raam
En ze likt haar pootje
En ze kijkt haar oogjes uit
Naar mijn vogelkooitje.

Hoor eens, deugniet daar je bent,
Laat mijn kooitje hangen:
Vogeltjes zijn niet voor poes,
Jij moet muizen vangen.

Met zijn kinderpoëzie is Lovendaal beslist niet ‘blijven steken in de negentiende eeuw’. Zijn debuut, *Lentedagen* (1879), bevat gedichten op de grens van kinderlied en volkslied. Ze zijn geschreven in traditioneel negentiende-eeuwse trant, met echo's van Jan Pieter Heije. In latere bundels wordt zijn taal steeds eenvoudiger en speelser, de inhoud kindelijker - in het begin van deze eeuw de belangrijkste ontwikkeling in dit genre. Lovendaal is dus wél ‘aangeraakt’ door de nieuwe kinderpoëzie. Waarschijnlijk liep hij zelfs voorop, maar om dat vast te stellen moet eerst een kritische inventarisatie gemaakt worden van de kinderpoëzie van die tijd (ik zei het al: wij zijn in Nederland niet erg zuinig op onze cultuur).

Die vernieuwing komt duidelijk naar voren in *Verzen en versjes voor het jonge Nederland* (1895-1896), een bloemlezing in twee omvangrijke delen samengesteld door Lovendaal en L. Leopold.² Behalve ‘kunstlyriek’ bevat die veel baker- en kinderrijmen, waarmee de samenstellers in ieder geval vooropliepen: pas na 1900 ontstond de grote stroom van boekjes met bakerrijmen voor kinderen, bij voorbeeld van S. Abramsz, Rie Cramer en Nelly Bodenheim, die putten uit de verzamelingen van Van Vloten (1871)³ en Boekenoogen (1898).⁴ Steeds meer kinderdichters laten zich dan ook door die oude versjes inspireren.

De samenstellers van *Verzen en versjes* publiceerden ook nogal wat oorspronkelijk werk in hun bloemlezing. Een

grote taalvirtuositeit vertoont Lovendaal in 'De muis', waarin hij zich laat kennen als collega van De Schoolmeester:

De muis

Een kruis
In huis
Is de muis;
Ze is bijzonder gauw thuis,
Waar men het zat heeft
En waar men geen kat heeft.
Op spek
Is ze dolgek;
Ook houdt ze meer van een vollen broodbak,
Dan van een leegen meelzak
En ziet, evenals de rat,
Liever een doode koe dan een levende kat.

Traditie en vernieuwing zijn hier in evenwicht. Gezien de invloed van De Schoolmeester kan dit gedicht geen aanspraak maken op oorspronkelijkheid, maar in de kinderpoëzie zijn zowel de toon als de vorm nieuw. De korte regels, met hun opeenstapeling van rijmen, zitten tegen het bakerrijm aan. In Lovendaals latere versjes wordt die invloed steeds sterker. Zoals gezegd behoort hij daarmee tot de vernieuwers van de kinderpoëzie. Ook

inhoudelijk past Lovendaal bij de dichters van begin deze eeuw, zoals S. Abramsz en Rie Cramer: zijn thematiek is geheel ontleend aan de kinderwereld, al dan niet gelardeerd met een lichte ironie of een vriendelijk-moralistisch commentaar.

Een compleet bakerrijm is 'De kleine porder' uit *Jong leven* (1914): voor jonge kinderen een warm, huiselijk tafereeltje; voor sommige ouders een herinnering aan een al te vroeg ontwaken.

De kleine porder

Wie roept daar voor Moe's kamertje:

Doe open, doe open?

Wie klopt daar met zijn hamertje:

Doe open nu de deur?

Ik weet het al!...

Wie is het dan?...

Dat's onze kleine Janneman

Die niet meer slapen kan,

Die met zijn dikke vuistjes tromt

En om een morgenzoentje komt.

Raadselachtiger is dit aankleedversje uit de bundel *Ol dol dauwe* (1918), dat daardoor nog dichterbij de oude rijmen komt.

Ol dol dauwe

Ol dol dauwe,

Het katje heeft vier klauwen,

De paling heeft geen teenen,

De taks heeft kromme beenen,

Het geitje heeft een sikkebaard

Het zwijn een krulletje in zijn staart.

En wat heeft onze Heineman?

Die heeft wat niemand raden kan,

Ol dol dauwe,

Die heeft zijn knieën door zijn broek,

En gaten in zijn mouwen.

Toen dit versje verscheen, was de dichter 71. Zijn laatste kinderverzen behoren tot de 'jongste' en de meest speelse die hij geschreven heeft. Als Lovendaal nog onze aandacht waard is, dan allereerst als kinderdichter. In de geschiedenis van de kinderpoëzie - die er toch ééns moet komen - verdient hij een belangrijke plaats.

Anne de Vries

Bibliografie

Voor volwassenen

Lied der liefde. Groningen: J.B. Wolters, 1880.

Magen en Hilda. Een stamsage. Nijmegen: H.C.A. Thieme, 1885.
Roode en witte rozen. Groningen: J.B. Wolters, 1897.
Licht geluid. Volksliedjes. Groningen: P. Noordhoff, 1910.
Frissche wind. Volksliedjes; met prentjes van Tjeerd Bottema. Groningen: P. Noordhoff, 1921.

Voor kinderen

Lentedagen. Kinderliederen. Groningen: J.B. Wolters, 1879.
Aan moeders schoot. Versjes en deuntjes. Groningen: J.B. Wolters, 1880.
Verzen en versjes voor het jonge Nederland. Verzameld door L. Leopold en G.W. Lovendaal. 2 delen. Groningen: J.B. Wolters, 1895-1896. (Bevat ook oorspronkelijk werk van beide samenstellers)
Wat zingzang. Kindergedichten. Groningen: J.B. Wolters, 1910.
Jong leven. Kindergedichten; met illustraties van Rie Cramer. Groningen: P. Noordhoff, [1914].
Twee kleuters in een vliegtuig. Kindervertelsel met zwartjes door Jan Feith, liedjes van G.W. Lovendaal en muziek van J.P.J. Wierts. Gouda: G.B. van Goor Zonen, [1914].
Ol dol dauwe. Versjes; met prentjes van Rie Cramer. Utrecht: W. de Haan, [1918].
Tierelantijntjes. Versjes; met prentjes van Rie Cramer. Utrecht: De Haan, [1918].

Schoolboek

De zin en het zinsdeel. Theoretisch-practische spraakkunst der Nederlandsche taal; voor 't uitgebreid onderwijs: in drie concentrische leerkringen. Tiel: D. Mijs, 1902.

Over G.W. Lovendaal

Cd. Busken Huet, Nieuwe Nederlandsche letteren, II. In: *De Gids*, 1880. (Ook in: Cd. Busken Huet, *Litterarische fantasien en kritieken*. Deel 21. Haarlem: H.D. Tjeenk Willink, [z.j.], p. 192-195.)
J.E. Sachse, Letterkundige tijdgenoten; II. G.W. Lovendaal. In: *Nederland*, jaargang 40, nr. 4 (april 1888), p. 335-348.
H.H. Knippenberg, Over G.W. Lovendaal. In: *Boekenschouw*, jaargang 20 (1926-1927), p. 206-208.
B. de Kort, G.W. Lovendaal. In: *Eigen Haard*, jaargang 53 (1927), p. 133-134.

Eindnoten:

- 1 Ik dank Dick Welsink, die mij op deze vermelding in het *Jaarboek* attendeerde.
- 2 Lubbertus Leopold (1839-1916), onderwijzer, later directeur van de Rijkskweekschool te Groningen (en de oom van J.H. Leopold).
- 3 *Nederlandsche baker- en kinderrijmen*. Verzameld door J. van Vloten. Leiden: A.W. Sijthoff, 1871.
- 4 G.J. Boekenoogen, *Onze rijmen*. Leiden: A.W. Sijthoff, 1898.

Ginkgo Biloba

De afdeling Moderne Nederlandse Letterkunde van de Leidse universiteit heeft ter gelegenheid van het afscheid van Pim Lukkenaer een boekje doen verschijnen met als thema het vertalen, Lukkenaers grote liefde. *Ginkgo Biloba en andere vertalingen voor Pim Lukkenaer* bevat vertalingen uit het werk van Brecht, Oskar Pastior, Hemsterhuis, Catarina Beffa, Roger Martin du Gard, Céline, Walter Serner, Edward Thomas, Kafka, Apuleius. Mallarmé, Jeremias Gotthelf en Goethe, gemaakt door collega's en vrienden: Anbeek, Francken, Fresco, Koch, Koornstra, Kummer, Lesener, Van Luxemburg-Albers, Marres, Van der Paardt, Rats, Van Santen, Wezel en Van Zonneveld. Voorts biedt het boekje diepgravende studies van de hand van Dongelmans, Korevaart, Van Luxemburg en Mönnik.

De oplage is X + 149 genummerde exemplaren; de prijs f 16,75. Bestellingen door storting van dit bedrag op postbanknummer 13.02.177 t.n.v. A.A.P. Francken te Leiden, onder vermelding van: 'Ginkgo'.

Alexander Ver Huell: ‘Ik verlang slechts te leven voor kunst en studie’

‘Ik verlang slechts te leven voor *Kunst en Studie* - omdat dit mijn *gelukis* -’ verklaarde Ver Huell in zijn Dagboek. Welk verstandig mens zou dat niet willen? Het is echter weinigen vergund een dergelijk streven in de praktijk te brengen. Was Ver Huell dan een geluksvogel? Dat zal niemand beweren die zich in zijn levensloop verdiept heeft, ook al beschouwde een tijdgenoot hem als ‘een troetelkind der fortuin’. Zijn hooggestemde opvattingen stonden op gespannen voet met de negentiende-eeuwse kunstenaarspraktijk - en met het leven in het algemeen.

Hier zal ik aandacht besteden aan Ver Huell als tekenaar, maar ook aan zijn andere werkzaamheden op het gebied van de beeldende kunst. Want juist het brede terrein dat hij met zo'n grote volharding bestreek, bezorgt hem een uitzonderlijke positie in de Nederlandse negentiende-eeuwse cultuurgeschiedenis.

Het valt niet mee om Alexander Ver Huell te etiketteren. Hij was natuurlijk in zijn tijd een bekende tekenaar, maar het lijkt niet aannemelijk dat wanneer het daarbij gebleven was, dus wanneer hij verder niets had ondernomen, er een symposium aan hem gewijd zou zijn. Typeringen als ‘kunstlievende vrijgezel’, of ‘bekende Arnhemmer’ zijn op zich legitiem, maar dekken de lading niet geheel. Ver Huell zelf somde het tekenen herhaaldelijk in één adem op met zijn overige werkzaamheden: Denken, Dichten, Schrijven. Wat dat betreft biedt hij een handreiking die ik graag aanneem. Deze diversiteit van kunstlievende activiteiten, gevoegd bij zijn herhaaldelijke beweringen de kunst ‘om niet’ beoefend te hebben, biedt de mogelijkheid hem te plaatsen binnen een eervolle, tot de Renaissance teruggaande traditie van ware amateurs, die als belangeloze liefhebbers, beoefenaars en bevorderaars van de kunsten een stempel drukten op het culturele leven.

De ouders van Alexander Ver Huell waren begaafde amateurkunstenaars. Van Louise de Vaynes van Brakell zijn fraaie aquarellen van bloemen en vruchten bekend; zij is zeer productief geweest, gezien de documentatie in het Arnhems museum voor Moderne Kunst. Het werk van de vader - kortweg bekend als ‘Q.M.R.’ - staat nog steeds in de belangstelling. In 1996 waren zijn Indische aquarellen te zien in het Historisch Museum te Arnhem. Q.M.R. Ver Huell, van beroep zeeofficier, was onder meer bestuurslid van het Rotterdams dilettantentekengenootschap ‘Hierdoor tot hooger’. Kunstenaarsbiograaf Christiaan Kramm beschreef Ver Huell senior als een ‘geoefend kunstenaar’ en dat zegt wel iets over de ruimhartigheid waarmee men in de vorige eeuw met het begrip ‘kunstenaar’ omging.

Het voorbeeld van deze kunstlievende vader - die het ook een normale zaak vond om een verarmde kunstenaar te steunen - is uiteraard van groot belang geweest voor de jonge Alexander. Hij kreeg - zoals gebruikelijk was in gegoede kringen - tekenonderwijs van een kunstenaar die aan huis kwam: de Rotterdamse portret- en genreschilder François Montauban van Swijndrecht.

Gegevens over de gehanteerde methode bij dit soort huisonderricht zijn helaas moeilijk te achterhalen. Gelukkig is er meer bekend over het tekenonderwijs dat

Alexander vanaf zijn zestiende jaar in Leiden volgde. Als voorbereiding op de rechtenstudie kwam hij als interne leerling terecht aan het Paedagogium voor het Onderwijs der Oude Talen. De schilder Cornelis van Amerom gaf daar twee keer per week een uur les. Voor interne leerlingen was het tekenonderwijs verplicht en uit het volgende citaat blijkt dat dr. J.J. de Gelder, directeur van het Paedagogium, een vooruitstrevende visie koesterde: '[...] en het teekenen: het teekenen vooral! niet naar de oude geest doodende methode, waar men een tekening doet kopiëren, maar onmiddellijk teekenen naar voorwerpen uit de natuur, gelijk men dat noemt'. Hiermee wordt overigens niet verwezen naar de *plein-air* methode, maar naar het weergeven van geometrische modellen.

Het plezier dat Alexander van nature in het tekenen had, werd niet gesmoord in het moeizaam kopiëren van gravures met voorbeelden van ogen, neuzen en oren, zoals dat op de beroepsopleidingen het geval was. Het particuliere tekenonderwijs was immers in eerste instantie gericht op het ontwikkelen van de kunstzin en minder op het verwerven van technische vaardigheden. Vooral de

handleidingen met vernieuwende tekenmethoden die in Engeland en Frankrijk op de markt verschenen, zijn van grote betekenis geweest voor zowel beroeps- als amateurkunstenaars.

Toen Alexander Ver Huell vervolgens rechten ging studeren - eveneens te Leiden -, kreeg hij de gelegenheid zijn tekentalent in hoog tempo te demonstreren. Christiaan Kramm spreekt zelfs over een 'kunstmarsch'. De mogelijkheid om Jan Kneppelhouts schetsen van het studentenleven te illustreren, bezorgde Ver Huell al snel een zekere faam. Hij kende die wereld natuurlijk van binnenuit en wist door zijn opmerkingsgave en gevoel voor het komische, het publiek - in eerste instantie dat van zijn medestudenten - te boeien.

Ver Huell was niet de enige student met een vlotte tekenpen. Van ten minste twee studiegenoten uit Leiden zijn kwalitatief zeer goede karikaturen bekend. Victor de Stuers en Carel Vosmaer tekenden eveneens platen voor de jaarlijkse studenten Almanak en ontwierpen historische kostuums voor festiviteiten. Die grote tekenvaardigheid en vanzelfsprekende kunstliefde in dit studentenmilieu stemt toch wat weemoedig. De verklaring van Gerard Brom dat de jeugd destijds op de tekenplank werd afgericht zoals 'thans op de pianotoetsen' - en dat schreef hij ook alweer een halve eeuw geleden - is niet afdoende. Makkelijker is het antwoord te vinden op de vraag naar de populariteit van karikaturen in kringen van kunstliefhebbende studenten. Vanaf omstreeks het midden van de achttiende eeuw fungeerden, in eerste instantie in Engeland, amateurs als trendsetters voor de ontwikkeling van dit genre. Het maken van karikaturen ontketende zelfs een rage als een vorm van amusement in hogere kringen. Uiteraard ontstond er behoefte aan instructies op dit gebied. Hierin voorzag de Ierse amateurkunstenaar Francis Grose; voor de geïnteresseerde ontwikkelde hij een handleiding voor het maken van karikaturen; *Rules for drawing caricaturas* (1788) beleefde verschillende herdrukken en verscheen in 1810 in één band met het beroemde essay *The Analysis of Beauty* van William Hogarth (oorspronkelijke uitgave 1753). Francis Grose leunde in zijn handleiding nogal op Hogarth, die zelf in het begin van zijn carrière karikaturen heeft gemaakt. Het traktaat van Francis Grose, met daarin voorbeelden van hoe karikaturen te tekenen, beleefde een Franse uitgave. Ook Alexander Ver Huell heeft gebruik gemaakt van deze Franstalige handleiding. Wellicht voelden amateurs zich zo aangetrokken tot dit luchtige genre omdat er minder hoge eisen aan een correcte weergave van de anatomie werden gesteld. Dat was precies de reden waarom Hogarth, die in eerste instantie bijdroeg tot de opwaardering van de karikatuur, zich daar later weer van distantieerde: een geslaagde karikatuur zou eerder op toeval berusten dan op een juiste techniek.

'Een weinig meer juistheid in de beeldjens' was een aanmerking die Alexander Ver Huell vaker dan hem lief was moest verwerken. In zijn eigen tijd, maar vooral postuum, werden harde oordelen geveld over zijn tekortschietende techniek. Cornelis Veth, die korte metten met hem maakte, was in zijn *Geschiedenis van de Nederlandsche caricatuur en van de scherts* (1921) veel aardiger over de tekeningen van Carel Vosmaer en van Victor de Stuers. Maar die deden dan ook geen gooi naar het kunstenaarschap.

Ondanks Ver Huells tekortkomingen kan een scherp oog voor het komische en voor de weergave van realistische details hem niet worden ontzegd. Zijn visuele geheugen moet eveneens opmerkelijk zijn geweest zijn.

De tekening 'Uit London', dateert van iets later en vertoont eveneens een herkenbare, en in dit geval, humoristische situatie.

Hoe bevoorrecht onze kunstlievende rechtenstudent was, blijkt uit het wekelijks uurtje privé-kunstbeschuwing dat hij ontving ten huize van Nicolaas de Gijselaar, toenmalig directeur van de Leidse Stadstekenacademie. De Gijselaar, die later Humbert de Superville opvolgde als directeur van het Leidse prentenkabinet, was een oom van Jan Kneppelhout. Het op de klassieke oudheid gebaseerde ideaal dat Jan Kneppelhout huldigde van de kunst die ten dienste moest staan van het 'schone, ware en goede' heeft Alexander Ver Huell diepgaand beïnvloed. Vanuit zo'n verheven gezichtspunt bood een leven gewijd aan de kunst een respectabel alternatief voor welgestelde ambteloze patriciërs. En zo verging het ook Ver Huell, voor wie door politieke omstandigheden een loopbaan als jurist of diplomaat minder opportuun was. Bovendien had hij steeds meer succes met zijn illustra-

Museum voor Moderne Kunst, Arnhem.

ties; een succes waaraan zijn ter zake kundige uitgever ongetwijfeld heeft bijgedragen. *De Visch en de Mensch* uit 1849 is een goed voorbeeld van zo'n geslaagde bundel. Het thema van de 'visschende mensch' leende zich goed voor karikaturen.

Na afgestudeerd te zijn als jurist woonde Ver Huell korte tijd in Amsterdam. Er zijn geen redenen aan te nemen dat hij fervent deelnam aan het kunstenaarsleven in de hoofdstad. Liever werd hij lid van het deftige Arte et Amicitia, een club van vooraanstaande kunstliefhebbers, dan van de kunstenaarsvereniging Arti et Amicitiae. Deze club - door hem de 'Artifabriek' genoemd - verfoeide hij, omdat de kunst daar in zijn ogen als handelswaar fungeerde. Ver Huells geestverwant Jan Kneppelhout vertoonde eenzelfde mentaliteit ten opzichte van zijn protégé Gerard Bilders. Toen deze liet weten naar Parijs te willen afreizen, onder meer omdat hij daar een betere markt voor zijn schilderijen verwachtte aan te treffen, reageerde Kneppelhout verwijtend: 'ik dacht aan loutere kunst, aan studie, aan ophopingen van knappe kunstkenneren en esthetici, gij aan industrie, verkopen en kunsthandel'. Het hing er natuurlijk maar van af, of men van of vóór de kunst leefde!

Inmiddels had Ver Huell zich een zekere status verworven, zoals blijkt uit het lidmaatschap op grond van 'ware verdiensten' van de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam. Hij begon zich bovendien in meer serieuze thema's te verdiepen; in kunst met een boodschap. Ver Huells dubbelprenten, met een verhalende en moraliserende strekking, werden al vroeg met het werk van William Hogarth in verband gebracht. Als liefhebber van diens grafiek bezat Ver Huell een portefeuille met welgeteld honderd bladen. Zo vervulde zijn collectie een dubbele functie; als inspiratiebron voor eigen werk en als bron van kunstgenot.

Ver Huell was in de jaren vijftig bij een breed publiek bekend. Bundels met titels als *Krijtkrabbels* of *Wit en zwart* hadden succes en werden herdrukt. Een eigentijdse recensent karakteriseerde zijn albums als 'ware prentenboeken voor groote kinderen'; en dat was beslist niet onaardig bedoeld. Ook de huidige beschouwer van de albums krijgt - zelfs onder het kille neonlicht van de moderne bibliotheek - iets mee van de genoeglijke sfeer die er ongetwijfeld ontstond bij het bekijken en becommentariëren van deze prenten met hun 'kleine geschiedenissen'. Het waren vaak losse litho's in een map, die makkelijk doorgegeven konden worden.

Ver Huells hardnekkige pose van de eenzame, onbegrepen kunstenaar contrasteert met zijn succes bij een groot publiek. In het 'Symbolisch zelfportret' (circa 1864) zien wij hem als denker en lezer in zelfverkozen afzondering. Opvallend is de doorboorde adder, die verwijst naar de vijandschap die hij om zich heen vermoedde. Het is een beeld dat hij vaker gebruikte. Wie zijn Dagboek leest, krijgt de indruk dat Ver Huell het imago van de miskende kunstenaar sterk cultiveerde. Hij sloot daarmee naadloos

Museum voor Moderne Kunst, Arnhem.

aan op het romantische levensgevoel uit die periode. Maurice Shroder geeft in zijn studie *Icarus, The image of the Artist in French romanticism* een omschrijving die regelrecht van toepassing is op onze held: ‘De martelaar - lees: de kunstenaar - kiest voor het martelaarschap. De wereld is toch een onherbergzaam oord, de martelaar keert zich arrogant van de wereld af en richt zich uitsluitend op schoonheid, en is in afwachting van de achtervolging van het volk.’ Nu had Ver Huell minder last van het volk dan van onwelwillende critici, waartegen hij zeer slecht bestand was. Dat hij in zijn tekenkunst zo weinig stilistische vooruitgang boekte - nastreefde is misschien juist - begon sommige critici te irriteren. In 1861 achtte de *Nederlandsche Spectator* Ver Huell op grond van de titel van zijn zojuist verschenen bundel *Laatste schetsen* uitgerangeerd als tekenaar. (Dat was allerm minst het geval: nieuwe bundels en herdrukken bleven met regelmaat verschijnen.) Op het omslag van *Laatste schetsen* staat in kleine lettertjes een niet onbelangrijke ontboezeming: ‘Het teekenachtige, de ontspanning, het objectieve voor het potlood’. En ter rechterzijde van de omslagillustratie: ‘De veredeling, de werkzaamheid, het subjectieve voor de pen’. Een beetje raadselachtig is het wel; moeten wij hieruit afleiden dat het tekenen een vorm van ontspanning was en hij de ‘veredeling’ in zijn andere werkzaamheden zocht?

Het nationale kunstbeleid was een terrein dat Ver Huells oprechte belangstelling had. In verschillende artikelen en het meest uitgewerkt in de brochure *Volk en Kunst* (1862) werd de bevordering van de historieschilderkunst door eigentijdse kunstenaars bepleit. Dat was overigens een algemene wens binnen de kringen van toenmalige vaderlandse cultuurdragers. Geestig illustreerde Ver Huell zijn standpunt op het omslag van een Frans boek over kunstbeleid; een stel scharminkelige schilders dat probeert de geldzak die de duivel boven hun hoofd houdt te pakken te krijgen. Aan de linkerkant is ‘de ware kunstenaar’, in wie wij een historieschilder kunnen vermoeden, voor zijn ezel bezweken.

Ver Huell meende dat de Nederlandse schilderkunst kwijnende, hetgeen vooral te wijten zou zijn aan de knellende banden met de kunsthandel: ‘Men heeft den Pegasus in het gareel gesloten - geef hem den vrijheid weder’, zo luidde het in *Volk en Kunst*. Die vrijheid, waarin de ware kunst kon bloeien, zou gegarandeerd moeten worden door een staatsmecenaat. (Precies het omgekeerde van wat Riki Simons beweert in haar onlangs verschenen boek *De gijzeling van de beeldende kunst*.)

Terwijl Ver Huell aldus in het openbaar de vaderlandse historieschilderkunst propageerde, was het voor hem blijkbaar niet bezwaarlijk om voor zichzelf eenvoudige landschapjes van bevriende kunstenaars aan te kopen. Zo kon hij zich erg verheugen over de aankoop van een ‘manenschijntje’. Daar betaalde hij grif voor, zoals bekend is uit zijn Dagboek. Talloze Gelderse kunstenaars konden rekenen op zijn steun. Ook zijn vroegere tekenleraar Cornelis van Amerom uit Leiden bleef hij trouw. Hoe betrokken Ver Huell was bij de kunstenaars uit zijn directe omgeving - meestal bescheiden landschapschilders - blijkt wel uit de financiële steun die hij aan hun nabestaanden verleende. Kortom, hij kan beschouwd worden als een echte mecenas.

Een ander, meer beredeneerd aspect van zijn mecenaat blijkt uit de collectievorming van prenten en tekeningen met het oog op een van te voren bepaalde bestemming. Deze doelbewuste manier waarop hij prenten en tekeningen op het gebied van topografie en de vaderlandse geschiedenis bijeenbracht, verheft hem boven de

gemiddelde verzamelaar. Met dit mecenaat streefde Ver Huell naar een hoger doel; hij verwachtte dat bestudering van zijn prenten de liefde voor kunst, de wetenschap en het vaderland op zouden wekken.

Ook daarin stond hij niet alleen. Zo verklaarde zijn tijdgenoot Alberdingk Thijm: ‘Onze schilders moesten meer lezen en oude historische prenten bekijken. Allen moeten we de geschiedenis van ons land helpen illustreren.’

Ver Huells verlangen ‘slechts te leven voor kunst en studie’ was allerm minst een loze kreet. Hij schreef als eerste een boek over zijn geliefde Cornelis Troost. Daarna volgde een Franstalige monografie over de eveneens achttiende-eeuwse Jacobus Houbraken.

Marijke de Groot

Biografische gegevens afkomstig uit: J.A.A. Bervoets, *Alexander Ver Huell (1822-1897) een levensbericht*. Zutphen 1992.

Aanvulling op ‘Bomans en Het Jodenjongentje’

In haar interessante commentaar op een passage uit de dagboeken van Godfried Bomans, wijst Marije Groos op de inconsequent selectieve verontwaardiging van Bomans over het verhaal van *Het Jodenjongentje* in een taalboek voor het katholieke onderwijs.

In diezelfde dagboekpassage staat nog meer dat de verwondering wekt. Aangezien ik een van de weinigen ben die dat kan weten, voel ik me genoodzaakt deze aanvulling toch maar te geven. Bomans schrijft:

‘Hagers, die de secretaris van de uitgever (Malmberg) bleek te zijn, had de treurige moed deze publicatie te verdedigen. Ik werd driftig, maar hij bleef overeind met de kracht der geboorneerdheid. Opeens vroeg ik: “Meneer Hagers, bent u de zoon van een onderwijzer?” Dit was precies in de roos, zelfs zijn moeder had voor de klas gestaan.’

Mijn ‘verdediging’ van de publicatie is door Groos voldoende genuanceerd. Maar behalve het implicaat dat onderwijzende ouders geboorneerde kinderen krijgen, kloppen ook nog eens de door Bomans genoemde feiten niet: mijn vader was hofmeester op de grote vaart en mijn moeder, die weinig opleiding heeft genoten, verdiende toen ze weduwe werd de kost als garderobehoudster bij een Rotterdamse schouwburg.

Pieter Hagers

Vaste boekenprijs: zegen of vloek?

De vaste boekenprijs zorgt eens in de zoveel tijd voor opwinding in de boekenwereld en zelfs daarbuiten: denk aan het loslaten van de Net Book Agreement (NBA) in Groot-Brittannië of de Free Record Shop die de vaste boekenprijs in Nederland aanvecht. Staatssecretaris Nuis heeft net de boekenbranche weer een vrijstelling gegeven voor een vaste prijs tot het jaar 2005, in welk jaar de vaste boekenprijs weer overwogen zal worden. De Werkgroep Boekwetenschap van de Leidse Universiteit besloot een ronde tafel gesprek over de vaste boekenprijs te houden op 23 oktober jongstleden en nodigde een aantal voor- en tegenstanders uit. De Engelse literaire uitgever John Calder was uitgenodigd om te vertellen over de situatie in Groot-Brittannië na de afschaffing van de NBA en zijn persoonlijk gevecht, tot in de rechtszaal, om het heringevoerd te krijgen. De andere sprekers waren Frank de Glas (boekhistoricus aan de Universiteit Utrecht), professor Arjo Klamer (econoom, Erasmus Universiteit), Laurens van Krevelen (directeur van de uitgeverij Meulenhoff en voorzitter van de KVB), Hilde Pach (Vereniging van Letterkundigen) en professor P.J. Uitermark (econoom, Universiteit van Amsterdam).

Na een korte introductie, waarin een overzicht werd gegeven van de ontwikkeling van de vaste boekenprijs, door de voorzitter van de werkgroep Adriaan van der Weel, gaf hij de bedoeling van het gesprek aan, namelijk om de eigen mening van de individuele toeschouwer over de kwestie te rationaliseren. Hierna was het woord aan John Calder, de bekende Engelse literaire uitgever, om over zijn ervaringen in Groot-Brittannië met de vaste boekenprijs te spreken. Hij hekelde zijn mede-uitgevers, die veelal zijn opgekocht door grote Amerikaanse concerns en die voordelen zagen in het afschaffen van de NBA. In Calders optiek wordt door het loslaten van een vaste prijs voor het boek oneerlijke concurrentie gecreëerd en worden de traditionele verkoopplaatsen voor boeken kapot geconcurrereerd door nieuwe verkooppunten. Deze nieuwe verkooppunten zijn bijvoorbeeld supermarkten die de bestsellers verkopen die een kwaliteitsboekhandel nodig heeft om een gevarieerd aanbod aan te kunnen bieden. Dit heeft op zijn beurt weer effecten op het aanbod, volgens Calder heeft het namelijk een verschraling van het aanbod ten gevolg, omdat supermarkten dus alleen aandacht schenken aan de top twintig van de bestsellers en een groot gedeelte van de boeken niet verkopen omdat er niet zoveel winst mee te behalen valt. Hij concludeerde dan ook dat een vaste boekenprijs noodzakelijk is om een gezonde handel, dat wil zeggen veel verkooppunten met een groot, divers aanbod en gespecialiseerde verkopers, te behouden en raadde Nederlanders aan te vechten voor het behoud van de vaste boekenprijs in Nederland.

Frank de Glas ging vervolgens kort in op de geschiedenis van de vaste boekenprijs in Nederland en benadrukte het belang van het handhaven van deze vaste prijs in ons land. Door het loslaten van de vaste prijs zou steeds meer aandacht voor steeds minder schrijvers ontstaan en zouden de prijzen van boeken die worden gepubliceerd torenhoog stijgen. Een ander punt dat hij benadrukte is dat literaire schrijvers vaak met vallen en opstaan doorbreken en de vaste prijs is een soort indirecte subsidie om deze schrijvers te steunen en zo te zorgen voor een grote diversiteit. Hij illustreerde het een en ander met persoonlijke ervaringen tijdens een verblijf in Zweden opgedaan, waar de vaste boekenprijs werd losgelaten en het algemeen prijspeil van boeken erg steeg: de bestsellers werden goedkoper, maar het overgrote deel van de boeken werd

duurder. Ook de boekhandels werden geraakt: velen gingen failliet en het boekhandelsnetwerk werd erg uitgedund.

Professor Klamer, de volgende spreker, was het in het geheel niet met de vorige spreker eens. De hoogleraar economie van de kunst vroeg zich af of het ruime assortiment aan boeken, een argument van de voorstanders, wel gegarandeerd wordt door de vaste boekenprijs. Een ander punt wat hij naar voren bracht was de meetbaarheid van kunst, met andere woorden: kan de waarde van een boek bepaald worden door een vaste prijs? Klamer stelt voor om het voorbeeld te volgen wat enkele boekhandels in de Verenigde Staten ons geven, namelijk een boekhandel met een weliswaar commercieel aanbod, maar gedreven door enthousiaste liefhebbers die een eigen niche zoeken in de markt. Ook propageert Klamer de instelling van een fonds ter ondersteuning van schrijvers en dichters, waar geïnteresseerden geld in zouden kunnen storten om zo deze schrijvers een kans te geven literatuur te publiceren. Boeken worden op deze manier uit de commerciële sfeer gehaald, waar ze volgens Klamer niet thuishoren, en onder het mom 'Put your money where your mouth is' worden boekenliefhebbers aangespoord om hun favoriete boeken en schrijvers te ondersteunen. Het publiek krijgt dus een belangrijker rol in de boekenwereld in de visie van professor Klamer.

De vierde spreker, Laurens van Krevelen, vond dat de discussie rond de vaste boekenprijs vooral er een was tussen ideologie en de praktijk en dat in deze discussie te weinig rekening werd gehouden met de praktijk. De vaste boekenprijs heeft zich in de praktijk volgens Van Krevelen al bewezen: in een recent NIPO-onderzoek was 65% van de Nederlanders voor de vaste boekenprijs, waarbij als voordelen werden genoemd de grotere vrijheid van keuze en de vaste prijs zodat men niet achteraf het boek elders goedkoper vindt. Slechts 20% van de ondervraagde mensen was tegen een vaste boekenprijs. Een ander bewijs van de effectiviteit van de vaste prijs is de pluriformiteit van het aanbod: momenteel zijn er in Nederland 50.000 titels leverbaar, waarvan 40% minder dan 40 gulden kost. Zou de vaste prijs verlaten worden, dat gaat naar alle waarschijnlijkheid het aanbod omlaag en de prijzen omhoog. Ook Van Krevelen vergelijkt de Nederlandse situatie met het buitenland: de Zweedse situatie, waar het loslaten van de vaste prijs volgens hem een kwestie was van ideologie boven praktijk, want het aanbod werd minder, de prijzen gingen omhoog en de overheid was handen vol geld kwijt om

de negatieve gevolgen van het loslaten te compenseren en de praktijk bleek dus anders dan de theorie. Naast Zweden werden ook Duitsland en Frankrijk, dat begin jaren tachtig ook een korte tijd zonder vaste boekenprijs zat, genoemd: beide landen hebben in een verdrag vastgelegd dat de vaste boekenprijs in hun land blijft bestaan. Hilde Pach, secretaris van de Vereniging van Letterkundigen, vertegenwoordigde auteurs en vertalers. Zij vond dat deze groep, en de gehele Nederlandse bevolking, er baat bij hadden als er een gevarieerd aanbod van boeken tegen een redelijke prijs voorhanden is in Nederland. Om het 'moeilijke' boek te beschermen in een systeem van marktwerking is een vaste boekenprijs nodig. De vaste boekenprijs is echter geen subsidie volgens mevrouw Pach, maar een afspraak tussen producenten en verkopers met goedkeuring van de overheid. Het reserevat van een vaste boekenprijs werkt goed in de jungle van de marktwerking, in mevrouw Pachs optiek.

De laatste spreker was professor P.J. Uitermark, die recent al in dagblad *Trouw* en de *Intermediair* zich had uitgelaten voor het loslaten van de vaste boekenprijs. Zijn aanpak is het bekijken van statistisch materiaal: werkt de vaste boekenprijs? Zijn er genoeg goed gesorteerde boekhandels? Is iedere Nederlander op de hoogte van het assortiment? Volgens Uitermark is dit niet het geval. Goed gesorteerde boekhandels (boekhandels met een aanbod van minstens 25.000 boeken) moet je volgens hem met een lampje zoeken en ook is niet iedere Nederlander op de hoogte van het hele aanbod, omdat geen enkele boekhandel dat in voorraad heeft. Zij hoeven ook niet alle boeken in voorraad te hebben, omdat het Bestelhuis goed werkt en het voor boekhandelaren niet nodig is om veel in voorraad te hebben. En als de overheid dan vindt dat boeken toch bescherming nodig hebben, dat is subsidiëring per individueel boek door de overheid een betere optie dan de vaste boekenprijs. De vergelijking met het buitenland vindt hij niet noodzakelijk, hij heeft genoeg aan de constatering dat de situatie in Nederland niet de door de voorstanders van de vaste boekenprijs beloofde is. Volgens hem is dat te wijten aan het feit dat een vaste prijs de marktwerking niet uitschakelt: boekverkopers verkopen nog steeds voornamelijk boeken die goed verkopen.

Nadat elke spreker de kans had gehad om zijn of haar standpunt duidelijk te maken, was er tijd voor discussie. Er werd dieper ingegaan op de kwaliteit van boekhandels in Nederland; professor Klamer zag veel in de Amerikaanse situatie van boekhandels die niet aan een vast patroon vastzitten, maar meer experimenteren. De situatie in landen om ons heen werd besproken, evenals de rol van jonge uitgevers. Hebben zij nog wel een kans om door te dringen in de markt en te kunnen concurreren met grote conglomeraten? Volgens professor Klamer moeten nieuwe uitgevers creatiever zijn en bijvoorbeeld gebruikmaken van het Internet, anderen vreesden dat zonder een vaste prijs verschraling optreedt in het aanbod. Ten slotte hield John Calder een kort, hartstochtelijk pleidooi voor de vaste boekenprijs en drukte alle aanwezigen op het hart dat een vaste prijs zowel uitgevers, schrijvers als publiek beschermt.

Ook al bood het gesprek geen soelaas voor diegenen die nog twijfelden tussen voor of tegen, zowel voor- als tegenstanders boden overtuigend bewijs, het was nuttig om alle argumenten weer eens op een rijtje gezet te horen.

Natasja Giezen

'Ik ben geen barbaar!'

Interview met prof. P.J. Uitermark, deelnemer aan het forum over de vaste boekenprijs

Als econoom en als boekenminnaar trekt u fel van leer tegen de voorstanders van de vaste boekenprijs. Uw standpunt is des te opmerkelijker omdat het stoelt op zowel culturele als economische argumenten. De vaste boekenprijs dient geen cultureel doel, stelt u vast. Welk doel dan wel?

Een economisch doel. Het 'culturele argument' vertaal ik zoveel mogelijk in wetenschappelijk economische termen. De vaste boekenprijs bereikt niet de drie doelen die volgens de voorstanders ervan bereikt zouden moeten worden: een fijnmazig net van rijk gesorteerde boekhandels in stand houden, boeken met een hoge culturele waarde helpen voortbrengen en het subsidiëren van het culturele erfgoed. In 1980 stelde het boekenvak zelf als criterium voor een assortimentsboekhandel een minimum van 25% tot 30% van de bestaande titels. Anno 1997 constateer ik dat van een fijnmazig net van assortimentsboekhandels, in Nederland eenvoudigweg geen sprake is. Dat verzin of bedenk ik zelf niet. Ik constateer alleen dat de in stelling gebrachte argumentatie niet met de werkelijkheid klopt. Hetzelfde geldt voor het idee dat de uitgever namens de overheid in de bescherming van de cultuur participeert. Dat klinkt indrukwekkend en cultuurminnend. In feite handelt de consument, de boe-

kenkoper zoals hij of zij wenst. De vaste boekenprijs brengt dáárin geen wijziging. Wat in feite gebeurt is dat de vaste boekenprijs een vorm van interne subsidiëring is die met liefde voor de cultuur weinig te doen heeft. Van de tien boeken, lopen er twee goed, twee gemiddeld en op de zes overige wordt verlies geleden. Deze verliezen - of dat nu een dichtbundel betreft of een kookboek - worden dus altijd intern gecompenseerd (bedrijfsinterne subsidiëring). Het behoort tot de 'condition humaine' van het boekenvak. Dat 'mooie' maar moeilijk verkopende boeken op deze wijze aan het grote publiek gepresenteerd kunnen worden is een fabel. Deze boeken staan achter slot en grendel in de ongeveer honderd assortimentsboekhandels die Nederland kent. En voorts natuurlijk in het Centraal Boekhuis in Culemborg. Maar daar komt geen consument en dus weet deze eigenlijk niet eens wát er, buiten de top-tien stapels, te koop is. De vaste boekenprijs is vooral een instrument voor het veiligstellen van de belangen van de uitgever.

De wederzijdse klachten van boekverkopers en van boekenkopers zijn niet nieuw. In feite zijn ze gelijktijdig met de uitvinding van de drukpers ontstaan. Boekenliefhebbers vinden de prijzen altijd te hoog, uitgevers en boekverkopers hun marges te beperkt om een rijk assortiment te kunnen aanbieden. Op het boekenbedrijf rust een soort mythe. Deze mythe maakt het mogelijk de marktwerking buitenspel te stellen zodra het om boeken gaat. Hoe analyseert u deze mythe?

Al bestaat inderdaad deze merkwaardige mythe rondom het boek als cultuurdrager bij uitstek, het zou een misverstand zijn om te geloven dat de marktwerking in de boekhandel buitenspel is gezet. De marktwerking kan door de vaste boekenprijs niet lam worden gelegd. Het argument van de te hoge prijs van boeken heb ik persoonlijk nooit gehanteerd. Maar voorzover de prijsbinding gehanteerd wordt om de economisch inefficiënte boekhandelaar in de markt te houden gaat dat argument wél op. In feite leidt het systeem er eigenlijk toe, dat de boekhandelaren zebazen zijn van de uitgevers en zich ongeveer kunnen gedragen als de postzegelverkoper op het postkantoor. Dit gedrag beperkt hun vrijheid aanzienlijk. Het vloeit voort uit de angst het te verliezen van grote supermarkten. Risico's worden dus vermeden. Waarom is een poëziebundel verhoudingsgewijs zo duur? Omdat de oplage klein is, wordt er beweerd. Maar als de interne subsidiëring via de vaste boekenprijs zou functioneren, zou deze prijs vanzelfsprekend aanzienlijk verlaagd moeten worden. Maar dat gebeurt niet. De mythe is dus werkelijk een mythe.

Volgens u heeft de vaste boekenprijs - een vorm van verticale binding - al veel te lang geduurd en benadeelt deze een gezonde economische werking binnen de boekenbranche. Het is niet zonder felheid dat u deze mening verdedigt. Waarom?

De vasthoudendheid waarmee ik mijn mening over de gewenste afschaffing van de vaste boekenprijs verdedig, is heel eenvoudig uit te leggen. Als wetenschapper kan ik niet aanvaarden dat valse argumenten gebezigd worden. En in dit debat moet ik concluderen dat zulks het geval is. Als econoom wordt mij meestal verweten weinig tot geen voeling met de cultuur te hebben. Maar ik ben geen barbaar. Boeken koop ik als ieder ander, veel zelfs. Dat er een ramp op ons af zou komen als de vaste boekenprijs afgeschaft zou worden is pertinent onwaar. Wel voelen boekhandelaren

en uitgevers die hun handelwijze niet wensen te veranderen, laat staan te vernieuwen, zich bedreigd. Dat laatste is dan ook de werkelijke bedreiging.

Christiane Berkvens-Stevelinck

Algehele verzorging: Grafaria - Leiden